

ПОЛЬОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

СЕЛИЩЕ 1 – НОВА ПАМ'ЯТКА ДОБИ ПЕРВІСНОСТІ В БАСЕЙНІ р. РИХТА

Андрій СОРОКУН , Артем БОРИСОВ , Сергій ПАВЛЕНКО

Інститут археології НАН України,
пр. Володимира Івасюка, 12, 04210, Київ, Україна,
e-mail: sorokun_a@i.ua; artem_borysov@iananu.org.ua; pavlenko@iananu.org.ua

Введено до наукового обігу археологічні пам'ятки, виявлені та обстежені упродовж 2024 р. у басейні р. Рихта поблизу хутора Селище на Житомирщині (на теренах ділянки надр Селищанського родовища титанових руд).

Проаналізовано свідчення щодо існування в цьому районі укріпленого населеного пункту доби Середньовіччя. Новітніми обстеженнями наявність фортифікованої археологічної пам'ятки тут не підтверджено. Натомість у мікрореєоні виявлено сім нових археологічних пунктів. Подано їх короткі характеристики. На п'яти пам'ятках знайдено матеріали доби фінального палеоліту – мезоліту, а в межах двох із них зафіксовано ділянки зі збереженим культурним шаром. Констатовано, що така концентрація пунктів доби первісності вказує на існування в мікрореєоні осередку стійбищ та майстерень, утворених спорідненими групами первісних мисливців, які, вірогідно, орієнтувалися на поклади кременевої сировини.

Особливу увагу приділено крем'яному комплексу пам'ятки Селище 1, на якій проведено розвідкові розкопки й сформовано представницьку колекцію кременевих виробів, що нараховує 1611 артефактів. Детально описано методику робіт, розглянуто стратиграфію нашарувань та планіграфію розміщення знахідок у межах ділянки досліджень, проаналізовано кожну категорію артефактів (серед яких виділяється серія знарядь мисливського спорядження, представлена масивною трапецією та трьома уламками черешкових вістер), простежено послідовність етапів та технологію процесу розщеплення кременевої сировини, наведено міркування щодо культурно-хронологічної належності пам'ятки.

Підсумовано, що крем'яний комплекс пам'ятки Селище 1 співвідноситься із матеріалами красносільської культури доби фінального палеоліту, проте має певні спільні риси з комплексами пісочнорівської культури.

Ключові слова: Житомирщина, Селище, Рихта, стоянка, фінальний палеоліт, мезоліт, красносільська культура, пісочнорівська культура, городище, Середньовіччя.

Навесні 2024 р. спільний загін Державного підприємства «Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» (під керівництвом Людмили Кармазіної) та Овруцької археологічної експедиції (керівник Артем Борисов) Інституту археології Національної академії наук України (ІА НАН України) здійснив розвідкові роботи на території ділянки надр Селищанського родовища титанових руд у межиріччі р. Ірша та р. Рихта (рис. 1) у межах Коростенського району Житомирської області. У підсумку, за час проведених розвідкових досліджень виявлені та обстежені 22 об'єкти історико-культурної та археологічної спадщини [Кармазіна та ін., 2024].

Під час розвідок особливу увагу приділили дослідженню узбережжя р. Рихта в її середній течії, у межах означеної ділянки родовища титанових руд. Цей мікрореєон викликав

зацікавлення з огляду на дві обставини: безпосередню близькість відомої мустьєрської стоянки Рихта¹ (рис. 1, В), що розташовується всього за 450 м на схід від східної межі ділянки, відведеної під розробку надр, та наявність свідчень про існування в околицях колишнього хутора Селище (або Зарихта²) фортифікованої пам'ятки – давнього городища.

Рис. 1. Географічне розташування пам'ятки Селище 1: А – на теренах України, В – у межах території Селищанської ділянки титанових руд (червоний периметр, мікрорегіон досліджень 2024 р.). Археологічні пам'ятки: 1 – Селище 1, 2 – Рихта

Fig. 1. Geographical location of the site Selyshche 1: A – on the territory of Ukraine, B – within the territory of the Selyshchansky titanium ore deposit (red perimeter, research region 2024). Archaeological sites: 1 – Selyshche 1, 2 – Rykhtha

1. Передумови досліджень мікрорегіону (пошуки городища). Розвідками 1983 р. Руслан Орлов зафіксував наявність на лівому березі р. Рихта, навпроти хутора Селище, городища мисового типу підтрикутної в плані форми, розміром 60×50 м, оточеного ровом завглибшки до 1–1,5 м і ледь помітним валом. Дослідник допускав існування синхронного відкритого селища на прилеглому підвищенні (рис. 2, А), яке мало назву Церковище [Орлов, Терпиловский, 1983, с. 67, рис. 9, 4]. Однак ні на окресленому майданчику городища, ні на площі згаданого селища археологічні матеріали тоді виявити не вдалося. Тож культурно-хронологічна приналежність пам'ятки залишилася нез'ясованою.

Задля перевірки та уточнення наявної інформації у 2011 р. Східно-Волинська експедиція ІА НАН України, що працювала за програмою «Зводу пам'яток історії та культури Житомирської області», провела додаткові обстеження в околицях хутора Селище й не підтвердила тут існування фортифікованої археологічної пам'ятки [Томашевский, Павленко, 2014, с. 507–508]. Навесні 2024 р. випала нагода ще раз детально обстежити місце розташування імовірного укріпленого пункту та охопити пошуками ширший простір. Відразу зауважимо, що розвідковими обстеженнями вздовж лівого берегу р. Рихта на відстань до 2,5 км на схід і захід від хутора Селище залишки давніх укріплень не виявлені.

¹ Пам'ятку відкрив у 1973 р. Валерій Пясецький [Пясецький, 2021, с. 61], досліджував влітку 1974 р. Станіслав Смирнов [Смирнов, 1974; 1979]; комплекс знахідок опрацював, проаналізував та опублікував Юрій Кухарчук [Кухарчук, 1989].

² Ця назва відома за означеннями на кількох топографічних мапах ХІХ – початку ХХ ст. Землі, на яких містився хутір (своєрідний анклав на правобережжі Рихти), здавна належали до с. Шершні. Відповідно, для мешканців села, вихідці з якого найпевніше й заселили хутір, він розташовувався «за річкою Рихтою». На сьогодні хутір не значиться в переліку населених місць України. Нині його територія занедбана, а ще 2011 р. зберігалось кілька вцілілих, але вже не жилих будинків.

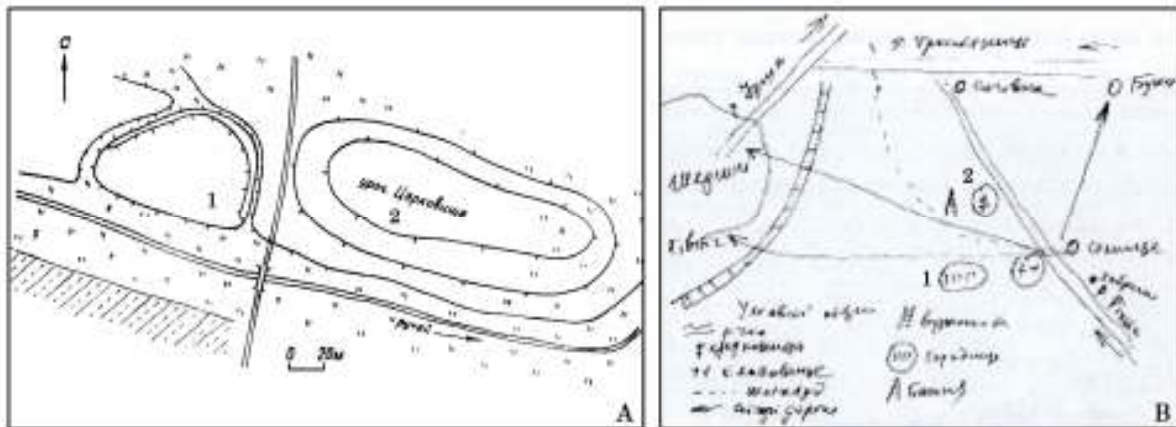

Рис. 2. Пам'ятки хутора Селища: А – план з польового звіту Р. Орлова [Орлов, Терпиловский, 1983, с. 67, рис. 9, 4], В – схема краєзнавця М. Васильчука [Ляфарович, 2009, с. 93]; 1 – місце розташування гіпотетичного укріпленого пункту («городища»), 2 – урочище Церковище (пам'ятка Селище 1)
 Fig. 2. Site of the Selyshche village: A – plan, according to a field report by R. Orlov [Orlov, Terpilovskii, 1983, p. 67, fig. 9, 4], B – scheme by local historian M. Vasylchuk [Lafarovych, 2009, p. 93]; 1 – location of a hypothetical fortified settlement («hillfort»), 2 – Tserkovyshche area (site Selyshche 1)

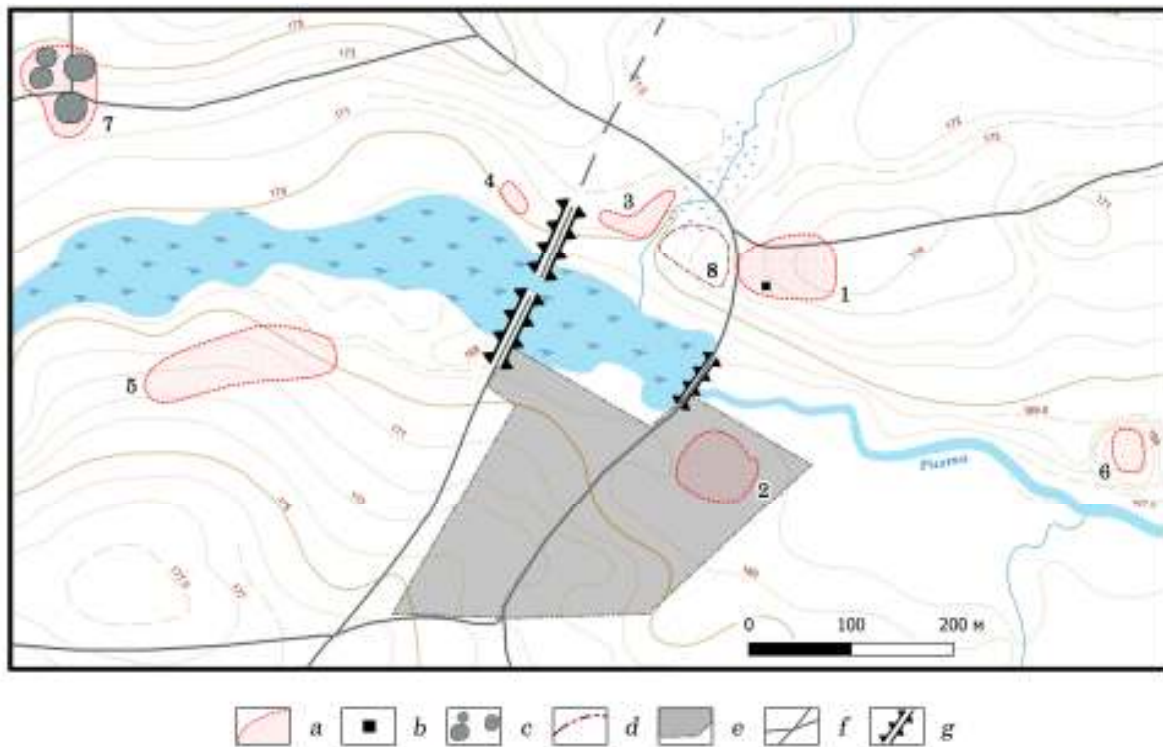

Рис. 3. Археологічні пам'ятки в околицях хутора Селища: 1 – Селище 1; 2 – Селище 2; 3 – Селище 3; 4 – Селище 4; 5 – Селище 5; 6 – Селище 6; 7 – Селище 7; 8 – «городище» за Р. Орловим. Умовні позначення: а – площі пам'яток, b – шурф, c – об'єкти лісохімічного промислу («буди»), d – орієнтовні межі «городища», e – терени населеного пункту ХХ ст., f – ґрунтові дороги, g – дамби
 Fig. 3. Archaeological sites in the vicinity of the village of Selyshche: 1 – Selyshche 1; 2 – Selyshche 2; 3 – Selyshche 3; 4 – Selyshche 4; 5 – Selyshche 5; 6 – Selyshche 6; 7 – Selyshche 7; 8 – «hillfort» according to R. Orlov. Symbols: a – areas of site, b – pit, c – objects of timber and chemical industry («budy»), d – conditional boundaries of the «hillfort», e – territory of the settlement 20th century, f – dirt roads, g – dams

Ділянка, окреслена Русланом Орловим як майданчик городища, займає західний край дюноподібного підвищення першої надзаплавної тераси лівого берега р. Рихта (рис. 3, 8). Із заходу та північного заходу її дугоподібно огинає улоговина, якою протікає незначний заболочений струмок, утворюючи своєрідний мис. Зі сходу та північного сходу ділянка відділена від основної частини підвищення лісовою дорогою, що перерізає схил тераси і, у такий спосіб, проходить нижче природної поверхні. Зі східного боку дороги утворився земляний насип, який дійсно схожий на невисокий вал. Обмежований з усіх боків майданчик поріс мішаним лісом та густим чагарником. Ділянка доволі низинна, понижена на понад 2 м проти прилеглого зі сходу підвищення й, на нашу думку, малопридатна для облаштування укріплень. Шурфами та зондажами культурні нашарування та артефакти, як і у 2011 р., не зафіксовані. Щоправда, на злегка підвищеній над іншою площею стрілці мису, на лівому березі струмка, на поверхні знайдені поодинокі крем'яні відщепи та кілька невиразних фрагментів стінок гончарного посуду XVIII–XIX ст.³

Вірогідно, що Руслан Орлов, як і за 20 років до того Ірина Русанова⁴, шукали в околицях с. Шершні городище, згадане в працях дослідників другої половини ХХ ст. Так, Лаврентій Похилевич зазначав: «... у переказах народних збереглося, що Шершні колись вважалися містечком із чималим населенням. Свідченнями цього давнього містечка лишилися вали, давнє церковище, зайняте нині сільським цвинтарем, а також широкі кам'яні фундаменти якихось стародавніх будівель, які відкриваються в околицях села на полях під час оранки» [Похилевич, 1864, с. 126]. У зведенні Володимира Антоновича, який ґрунтувався на попередній праці, «вали» перетворилися на «городище, оточене валом» [Антонович, 1895, с. 8].

Правдоподібно, що під час свого перебування в Шершнях Руслан Орлов дізнався про місцеву легенду (як це зрештою сталося й із нами), згідно з якою село початково засноване на Рихті навпроти колишнього хутора Селище, де збереглися давні укріплення, і тільки пізніше перенесене на сучасне місце. Сусіднє ж з городищем урочище Церковище отримало свою назву через церкву, побудовану на пагорбі східніше першопоселенцями, яка згодом «пішла під землю» [див.: Лафарович, 2009, с. 93–94, 180]⁵. Ймовірно, Руслан Орлов мав можливість ознайомитися зі схемою розташування на Рихті об'єктів минувшини з переказів (рис. 2, В), які склав місцевий краєзнавець Микола Васильчук, а то й особисто познайомився з сільським літописцем (помер 15 листопада 1994 р.). Можливо, як це часто буває, брак часу й обмежені ресурси не дали можливості досліднику ґрунтовно обстежити територію, тому він довірився словесному опису чи план-схемі краєзнавця (якщо йому прямо не вказали на це місце мешканці села чи хутора).

Є ще одне можливе пояснення. На схемі Миколи Васильчука (рис. 2, В) на березі Рихти західніше урочища Церковище позначене давнє кладовище, про яке згадує й Дмитро Лафарович, стверджуючи, що на цьому місці й досі збереглися надмогильні камені [Лафарович, 2009, с. 94]. Зважаючи на традицію обгороджувати цвинтарі земляним насипом, не дивно, що Руслан Орлов міг прийняти таку обваловку за стародавні укріплення. Щоправда, нині ні залишки обвалування, ні надмогильні насипи чи надгробки зі стел та брил дикого каменю на цій ділянці не зафіксовані. Городище ж на згаданій схемі розташоване північніше цвинтаря, на північний захід від урочища Церковище. І дійсно, за 350 м у вказаному напрямку фіксується схоже підвищення тераси, але ні на поверхні, ні під час зондування археологічні матеріали тут не виявлені.

³ Місцезнаходження отримало назву Селище 16 [Кармазіна та ін., 2024].

⁴ У науковому звіті ця інформація відсутня. У польовому щоденнику 1962 р., виписками з якого ми мали нагоду користуватися завдяки Андрію Томашевському, дослідниця коротко зазначила: «В Шершнях городища не знають».

⁵ Принагідно дякуємо Тетяні Грищенко, завідувачці Шершнівської бібліотеки, яка люб'язно надала нам можливість ознайомитися із краєзнавчою літературою і всіляко сприяла роботі експедиційного загону.

Отже, розвідками 2024 р. наявність в околицях хутора Селище давнього укріпленого пункту також не підтверджена.

2. Археологічні пам'ятки мікрорегіону. Загалом, під час досліджень 2024 р. у мікрорегіоні колишнього хутора Селище (рис. 1) виявлені та обстежені сім різночасових археологічних пам'яток (рис. 3). Ці об'єкти, у поєднанні з відомою стоянкою Рихта, дають змогу окреслити певний «археологічний ландшафт» вказаної місцевості. Водночас вони є своєрідним фоном для подальшого детального представлення кожної пам'ятки. Саме тому вважаємо за потрібне подати їх короткий опис.

Селище 1, стоянка-майстерня. Розташована на лівому березі р. Рихта навпроти колишнього хутора Селище. Займає західну частину дюноподібного підвищення першої надзапавної тераси лівого берегу р. Рихта, яке місцеві мешканці називають Церковищем. Грядоподібне підвищення орієнтоване вздовж річища з південного заходу на північний схід, 250 м завдовжки та 130–170 м завширшки, підіймається над рівнем річки на 6–7 м. Зі сходу, півночі та заходу підвищення обмежується обводненими заболоченими улоговинами. Західною улоговиною протікає безіменний струмок. Західний край гряди плавно понижується, його перерізає лісова дорога. Ще одна дорога проходить посеред підвищення із заходу на схід (рис. 3, 1). Ще 2011 р. все підвищення займав старий дубовий ліс із домішкою хвойних. Нині західна частина зайнята молодою сосною, висадженою 7–8 років тому після вирубки лісу на ділянці, поміж якої піднялися берези та чагарники. Поверхня ґрунту переважно задернована, вкрита високою луговою травою.

За 10–12 м на схід від дороги, що веде до дамби через Рихту, у верхній частині оберненого до річища схилу розташований насип братської могили, імовірно часів Другої світової війни, на якому встановлений надгробок – прямокутний дерев'яний стовп-обеліск, який зверху увінчує невеликий металевий хрест. Схил тераси між дорогою та захороненням пошкоджений вибіркою ґрунту⁶.

Під час розвідок 2011 р. археологічні матеріали на поверхні підвищення не фіксувалися. Натомість, у зачистках стінок кількох сміттєвих ям виявлені поодинокі невиразні крем'яні відщепи, тоді датовані мезолітичним часом [Павленко та ін., 2012, с. 225; Томашевский, Павленко, 2014, с. 508].

У 2024 р. артефакти з кременю зафіксовані в рекультиваційних борознах та оголеннях ґрунту на площі лісової вирубки в південно-західній частині підвищення, на ділянці розміром 100×65 м (орієнтовно 0,52 га). Тут же, за 20 м на північний схід від братської могили, на місці концентрації кількох знахідок закладений шурф № 1, розміром 1×1 м. Згодом, на схід від нього прокопаний шурф № 2, площею 4 м². У підсумку сформована колекція крем'яних артефактів, що нараховувала понад 1 500 одиниць. Методика робіт, стратиграфічні та планіграфічні спостереження, аналіз крем'яного комплексу пам'ятки, міркування щодо її культурно-хронологічної належності викладені нижче.

Ще один шурф закладений у східній частині грядоподібного підвищення, за 245 м на північний схід від попередніх. Шурфуванням археологічні артефакти на цій ділянці не зафіксовані. Загалом зазначимо, що, окрім розвіданої площі поширення культурних решток, перспективними для пошуку нових скупчень є південний та північно-західний схили підвищення в урочищі Церковище, обернені до Рихти та безіменного струмка відповідно.

Селище 2, багатощарова пам'ятка. Займає ділянку надзапавної тераси правого берега р. Рихта на північно-східній околиці хутора Селище (рис. 3, 2). Вперше виявлена й обстежена під час робіт Східно-Волинської експедиції у 2011 р. [Павленко та ін., 2012, с. 225;

⁶ Об'єкт отримав № 14 і назву Селище 1в [Кармазіна та ін., 2024]. У 2011 р. ці пошкодження не фіксувалися. Могила була огорожена дерев'яним парканом. Нині його рештки скинуті в яму, на краю якої фактично знаходиться й сам могильний насип. Правдоподібно, що ґрунт зі схилу брали для підсіпки земляної дамби через Рихту, яку часто розмиває весняними повеннями. У свіжих промоїнах дамби знайдено поодинокі крем'яні відщепи та кілька уламків моренного походження.

Томашевский, Павленко, 2014, с. 508]. На площі закинутих присадибних городів, розміром орієнтовно 75×65 м (0,4 га), в оголеннях ґрунту знайдені крем'яні артефакти, попередньо датовані мезолітичним часом, та вінця і стінки гончарного посуду, зокрема і вкриті поливою, доби раннього модерну та нового часу (XVII–XIX ст.). Ретельне шурфування не проводилося, зондажами не порушені культурні горизонти не зафіксовані.

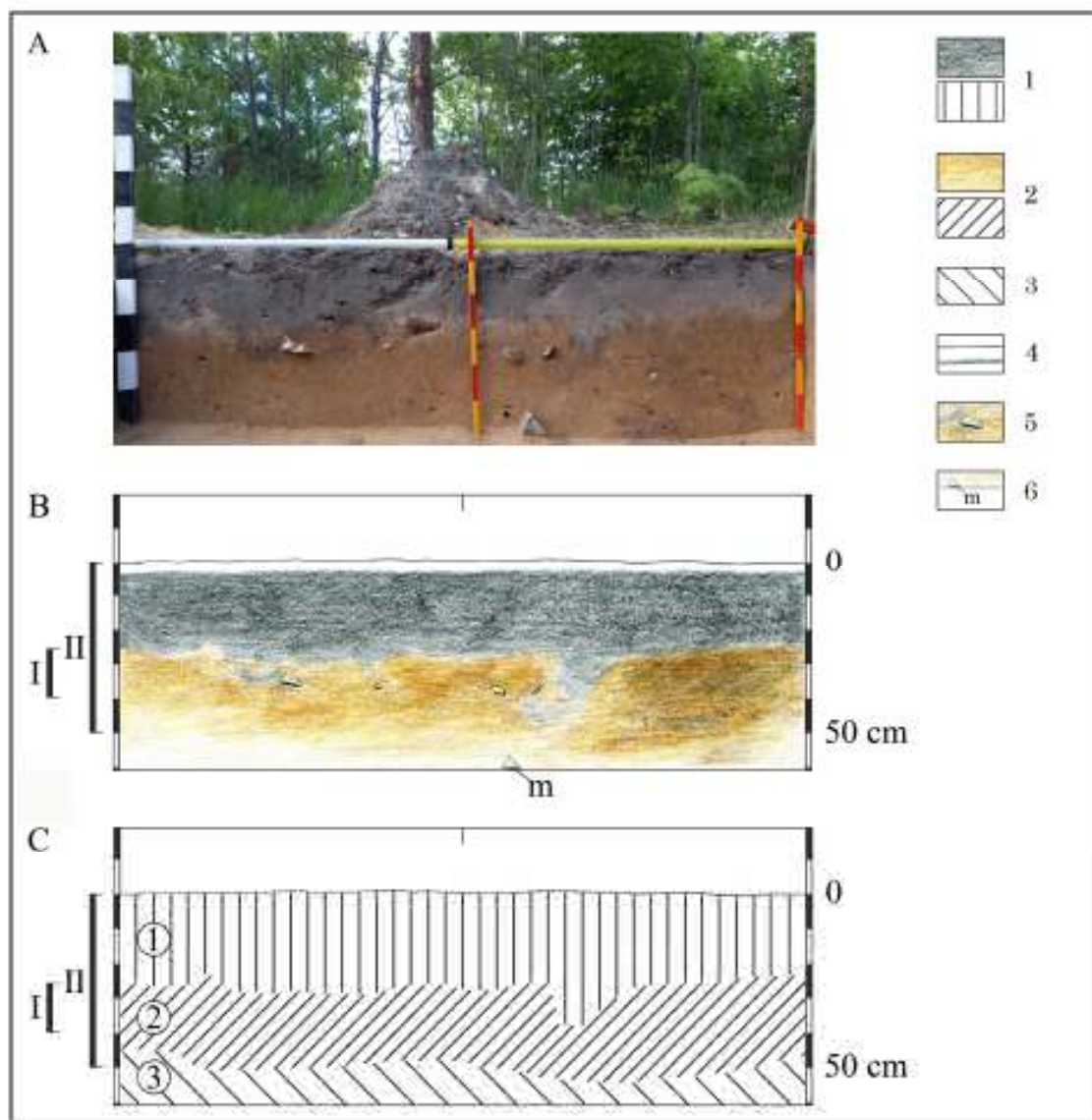

Рис. 4. Селище 1, дослідження 2024 р., шурф № 2. Стратиграфічний розріз північної стінки (ширина 2 м): А – фото, В – кольорова прорисовка, С – графічне зображення орієнтовного розмежування окремих горизонтів; I – межі концентрації найбільших крем'яних артефактів; II – межі поширення виробів із крем'я. Умовні позначення: 1 – гумусований супісок, 2 – бурий супісок, 3 – світло-коричневий супісок із покладами морени, 4 – дерновий шар, 5 – вироби з крем'я, що маркують культурний шар, 6 – уламок крем'я льодовикового походження

Fig. 4. Selyshche 1, exploration 2024, pit No. 2. Stratigraphic section of the northern wall (width 2 m): A – photo, B – color drawing, C – graphic representation of the approximate demarcation of different horizons; I – limits of concentration of the largest flint artifacts; II – limits of distribution of flint products. Symbols: 1 – humus sandy loam, 2 – brown sandy loam, 3 – light brown sandy loam with moraine deposits, 4 – sod layer, 5 – flint products marking the cultural layer, 6 – fragment of flint of glacial origin

Селище 3, стоянка-майстерня. Займає схил надзаплавної тераси лівого берега р. Рихта, за 90 м на північний захід від пам'ятки Селище 1. Тераса полого підвищується над рівнем води на 1,5–2 м, зі сходу обмежена улоговиною зі струмком, із заходу – насипом дороги до зруйнованої греблі (рис. 3, 3). Артефакти фіксуються в південно-східній частині ділянки, смугою завширшки 15 м уздовж правого берега струмка на довжину до 55 м углиб плато та такою ж смугою завдовжки 45 м уздовж берега Рихти (площа становить орієнтовно 0,15 га). Шурфування не проводилося. Із поверхневих зборів походить серія артефактів, аналогічних здобутим під час дослідження пам'ятки Селище 1 (доба фінального палеоліту).

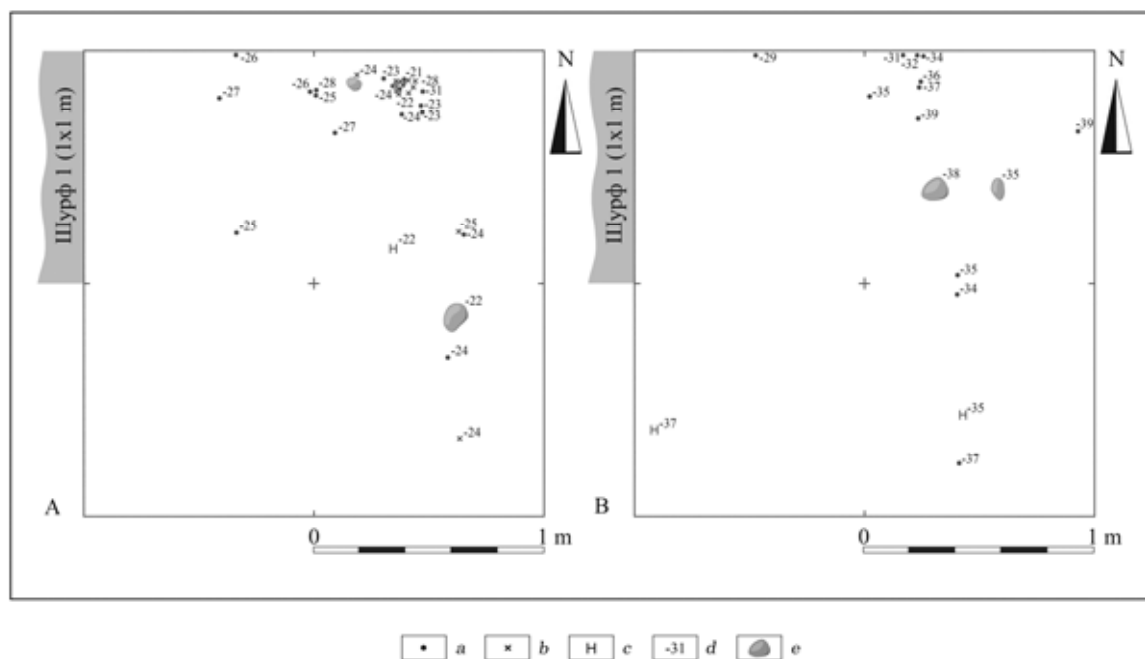

Рис. 5. Селище 1, дослідження 2024 р., шурф № 2. Плани зачисток: А – № 1 (по рівню -21–28 см), В – № 2 (по рівню -29–39 см). Умовні позначення: а – відщеп або луска, б – платівка, с – нуклеус, d – глибина від рівня денної поверхні, e – моренна галька

Fig. 5. Selyshche 1, exploration 2024, pit No. 2. Plans: А – No. 1 (at the level of -21–28 cm), А – No. 2 (at the level of -29–39 cm). Symbols: a – flake or scale, b – bladelet, c – cores, d – depth from the day surface level, e – moraine pebble

Селище 4, стоянка-майстерня. Знаходиться за 70 м на північний захід від попереднього пункту. Займає ділянку надзаплавної тераси лівого берега р. Рихта, яку з північного заходу перерізає пониження, що підтоплюється у весняно-осінній період, із північного сходу вимежує улоговина, а з південного сходу – насип до колишньої греблі (рис. 3, 4). У центрі майданчика закладений шурф площею 4 м², доведений до глибини 0,9 м (контрольно прокопаний під північною стінкою до рівня -1,2 м). Крем'яні артефакти містилися відразу під дерновим шаром і траплялися до позначки 0,9 м. Але найбільша їх концентрація зафіксована на глибині 0,2–0,6 м у прошарку світло-сірого піску. Як наслідок, сформована представницька колекція артефактів, що нараховує понад 2 000 одиниць, більшість із яких є відходами виробництва та заготовками. На користь наявності поруч житлової зони свідчить великий відсоток кремєню, пошкодженого вогнем. Наразі крем'яний комплекс обробляється, але попередньо можна припускати два етапи заселення пам'ятки – у фінальнопалеолітичний час (поодинокі артефакти) та за доби мезоліту (переважна кількість знахідок). Пам'ятка потребує проведення стаціонарних досліджень.

Селище 5, місцезнаходження. Займає високу терасу правого берега р. Рихта, що підіймається над рівнем води до 4–5 м, за 160 м на захід від північно-західної околиці хутора Селище (рис. 3, 5). На ділянці лісової вирубки розміром 190×45 м (0,86 га), орієнтованій уздовж річища, фіксуються численні фрагменти моренного кременю, серед яких знайдені нуклеус та кілька відщепів, попередньо датованих у межах фінального палеоліту – мезоліту. Знахідки розпорошені на чималій площі й не утворюють концентрацій.

Селище 6, багатошарова пам'ятка. Розташована за 380 м на південний схід від братської могили в урочищі Церковище. Займає невисоке, до 1–1,5 м, дноподібне підвищення надзаплавної тераси лівого берега р. Рихта. Із заходу, півночі та сходу підвищення обмежене неглибокими обводненими западинами. У такий спосіб утворюється своєрідний острів, розміром 45×30 м (0,01 га), орієнтований довгою віссю в меридіональному напрямку (рис. 3, 6). На цій площі знайдені вироби з кременю, попередньо датовані мезо-неолітичним часом, кілька фрагментів стінок ліпного посуду доби бронзи – раннього залізного віку, вінець та стінок гончарних горщиків давньоруського часу (XII–XIII ст.) та ранньомодерної доби (XVI–XVII ст.). Поодинокі крем'яні відщепи траплялися й на схід та захід від підвищення. У шурфі на глибині 0,2–0,3 м зафіксований однорідний темно-коричневий супіщаний горизонт, у якому концентрувалися фрагменти ліпної кераміки та крем'яні відщепи.

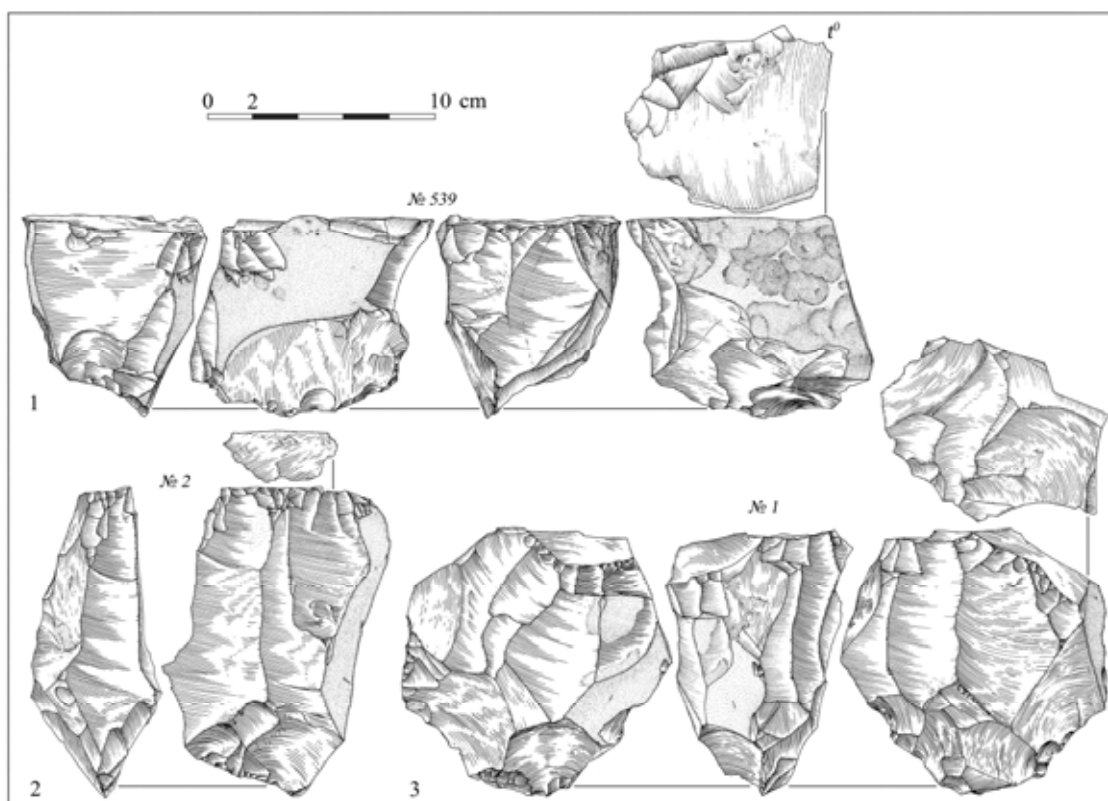

Рис. 6. Селище 1. Кременеві вироби з досліджень 2024 р. Нуклеуси

Fig. 6. Selyshche 1. Flint artifacts from the research in 2024. Cores

Селище 7, буди – об'єкти лісохімічного промислу. Комплекс із чотирьох споруд доби Середньовіччя займає рівнинну ділянку тераси лівого берега р. Рихта, розташовану орієнтовно за 480–500 м на північний захід від переїзду через річку в урочищі Церковище (рис. 3, 7). Споруда 1 має зовнішній діаметр 16–18 м, діаметр внутрішньої ями-западини 10 м та вали 1,5–1,8 м заввишки. Споруда 2 практично аналогічна за діаметрами, але меншої висоти (вали

знівельовані, від 0,5 до 0,9 м заввишки). Споруди 3 та 4 менші за розмірами, зовнішнім діаметром від 10 до 12 м, внутрішнім – 8 м, висота валів від 0,5 до 1 м. Відстань між об'єктами – 20 м (окрім споруд 3 та 4, що розташовані поряд), устя споруд спрямовані в різні боки. Споруда 1 гарної збереженості. Натомість споруди 2–4 аморфної форми, а їхні насипи нівельовані та пошкоджені як кореневищами дерев, так і внаслідок антропогенної діяльності.

3. Пам'ятка Селище 1. Методика досліджень. Упродовж квітня–травня 2024 р. пам'ятку обстежували двічі. Уперше, за участі Артема Борисова та Сергія Павленка, закладеним шурфом (№ 1) розміром 1×1 м із орієнтацією за сторонами світу, вдалося безпосередньо зафіксувати скупчення в межах задернованої ділянки з густим підліском. Шурф прокопувався горизонтами завтовшки 0,2 м до глибини 0,6 м від сучасної денної поверхні. Загалом знайдені 73 кременеві артефакти, поміж яких 6 нуклеусів (рис. 6, 2–3; 7, 1–2, 4–6). Уже після прокопування шурфу, за більш скрупульозного огляду поверхні пам'ятки, знайдені ще 15 кременевих виробів у підйомному матеріалі. Одержане зібрання з 88 кременів вказало на високу насиченість ділянки знахідками, а розміщення артефактів нижче рівня антропогенного втручання (від 0,2–0,25 м) свідчило про наявність збереженого культурного шару.

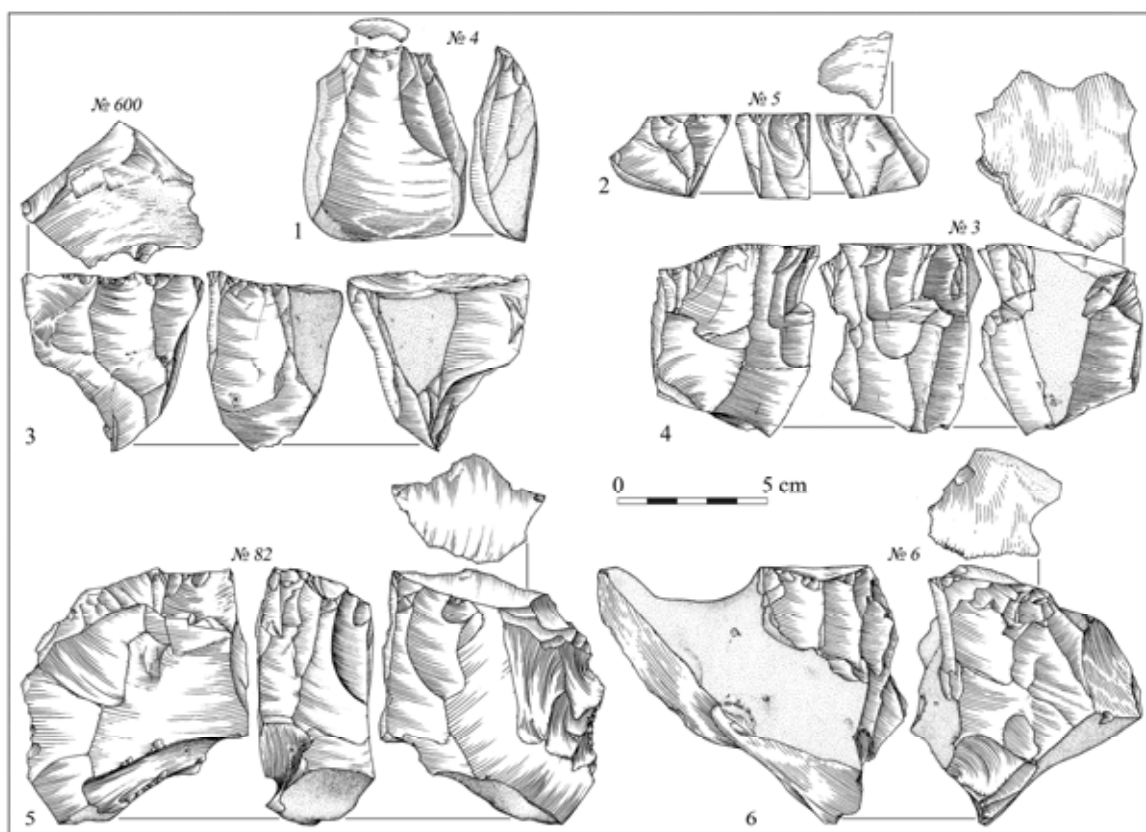

Рис. 7. Селище 1. Кременеві вироби з досліджень 2024 р. Нуклеуси
Fig. 7. Selyshche 1. Flint artifacts from the research in 2024. Cores

Під час первинної камеральної обробки вдалося визначити, що здобутий комплекс може відповідати широкому спектру кременевих індустрій у межах пізнього – фінального палеоліту. Зокрема, серія нуклеусів (рис. 7, 1–2, 4) мала виразні риси, що простежувалися і на виявлених 2021 р. експедицією під керівництвом Леоніда Залізняка епігравецьких комплексах Словечансько-Овруцького кряжу [Залізняка та ін., 2023, с. 121]. Водночас, на противагу згаданим, нововиявлена пам'ятка мала чіткі ознаки збереженого культурного шару, що

визначало її наукову цінність на рівні з пунктом Шоломки 1, який розкопав Дмитро Нужний [Нужний, 2000; 2015].

Виявлені поодинокі знаряддя, зокрема кінцева скребачка (рис. 14, 3), дали змогу зробити припущення про наявність у межах пам'ятки знахідок, що відповідають стаціонарному поселенню. Також комплекс характеризувався наявністю великої кількості артефактів, що зазнали впливу високих температур. Це водночас підштовхувало до здогаду про імовірність збереженості на площі пам'ятки давніх вогнищ.

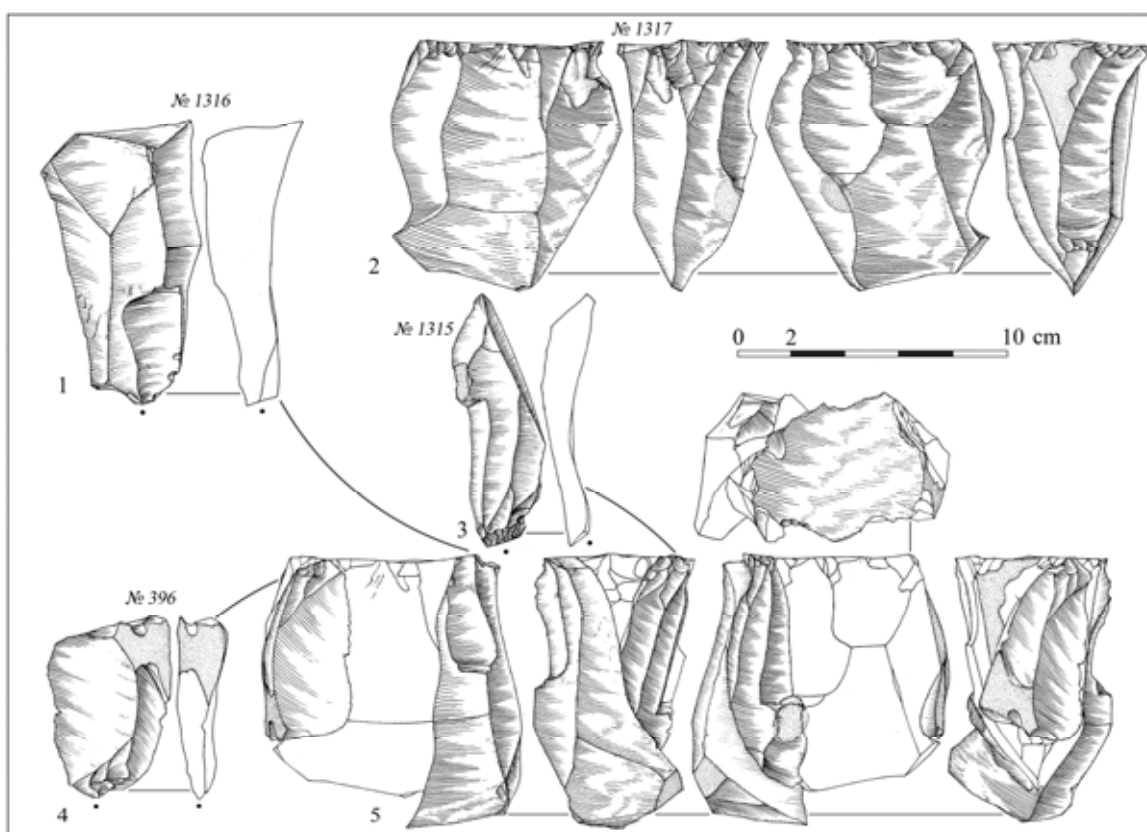

Рис. 8. Селище 1. Кременеві вироби з досліджень 2024 р. Складень 1

Fig. 8. Selyshche 1. Flint artifacts from the research in 2024. Block (Composition) 1

Здобуті під час першого обстеження результати вказали на потребу додаткового дослідження, щоб одержати вагоміші свідчення для визначення чіткої культурно-хронологічної атрибуції пам'ятки та встановлення її типу (майстерня чи стоянка-майстерня). Таке обстеження проведене через місяць після попереднього і здійснене в межах другого етапу розвідок території Селищанської ділянки титанових руд. У роботах на пам'ятці та мікрорегіоні взяли участь Андрій Сорокун, який долучився ще на стадії планування повторного огляду, та Сергій Грузд.

Для додаткового обстеження пам'ятки виділено повний робочий день, що й обумовило обсяги та методику досліджень. Так, до закладеного раніше шурфу № 1, впритул до його східної стінки, розмічений шурф № 2 розміром 2×2 м (рис. 5). Весь рушений ґрунт просіювався на ситі з розміром вічок 0,5 см. Нарізно фіксувався кожен горизонт (0–0,05, 0,05–0,2, 0,2–0,4 та 0,4–0,6 м відповідно), який так само ретельно прокопувався лопатами та пробирався кельмами. Задля визначення умов залягання непошкодженого культурного шару проведено кілька зачисток із відповідною фіксацією на світлинах та плані (рис. 5). Вологий супісок досить швидко пересихав та осипався, що перешкоджало полишенню на останцях дрібних знахідок.

Тому на загальних планах позначені найбільші кременеві вироби та морені гальки з культурного шару.

Уже з глибини 0,2–0,25 м помітили, що велика кількість виробів розміщується у вертикальному стані. Така специфіка розташування знахідок є свідченням їх переміщення землерийними тваринами та щільною кореневою системою багатовікових лісових масивів. Попри це, масивні вироби здебільшого розміщувалися горизонтально та в досить вузькому діапазоні глибин (0,22–0,39 м від сучасної денної поверхні), що, напевно, і відповідає основній потужності культурного шару пам'ятки в межах дослідженої ділянки.

Просіювання всього прокопаного ґрунту, навіть нижнього шару, дало змогу встановити межі розпорошення знахідок за вертикаллю: артефакти фіксуються до глибини 0,5 м від сучасної денної поверхні, із найбільшою концентрацією до позначки -0,4 м. Оскільки вологий пісок у поєднанні з дрібними рештками коріння утворював велику кількість дрібних грудок, що могли також містити артефакти, одержана маса окремо відбиралася для промивання на ситі з вічками 0,2 см.

За допомогою застосованої методики з площі 4 м² одержали 1 523 кременевих артефакти (у середньому 380 на 1 м²). Варто зазначити, що кількість виробів, дрібніших за 2 см, сягнула майже 51 % всієї вибірки, попри те, що загальна чисельність виявлених артефактів є на $\frac{3}{4}$ більшою від показника в разі пересічного прокопування лопатами.

Окрім формування представницької вибірки знахідок, основним результатом ретельного просіювання все ж потрібно вважати виявлення серії знарядь мисливського спорядження, яка представлена однією масивною трапецією (рис. 16, 1) та трьома уламками черешкових вістер (рис. 16, 2–4). Важливо зазначити, що згадані вироби виявлені вже під час перебирання в камеральних умовах просіяних та промитих знахідок.

Поряд із дрібними кременевими артефактами, під час промивання фіксувалася велика кількість фрагментів деревного вугілля розміром 0,5–1 см. Водночас переважна їх концентрація зафіксована у верхньому горизонті – 0–0,25 м від денної поверхні. Специфіка розміщення та чималі розміри вугликів вказують, на нашу думку, на їх пізні походження: напевно, вугілля є свідченням практики спалювання гілля під час заготівлі лісу. Водночас велика кількість пізнього вугілля та поширення його вертикально не сприяє відбору вірогідних зразків із давнього культурного шару.

Стратиграфія нашарувань. У межах одержаного в шурфі № 2 розрізу завглибшки до 0,6 м від сучасної денної поверхні вдалося зафіксувати три основні стратиграфічні горизонти (рис. 4):

1. Шар гумусованого темно-сірого супіску потужністю 0,22–0,25 м, насичений фрагментами деревного вугілля та переміщеними кременевими артефактами (рис. 4, 1). Верх горизонту задернований до позначки 0,03–0,05 м. У певних сегментах у нижній частині помітні заглиблення до 0,35 м, що, імовірно, сформувалися під час заготівлі лісу (рекультиваційні траншеї, корчування тощо) або ж сукупно з можливою давньою оранкою. Унаслідок антропогенного впливу певна, доволі значна, кількість кременевих артефактів із підстиляючого горизонту перемістилася до цього шару. З верстви відібрано 465 виробів (30 % від загальної кількості).

2. Шар бурого супіску потужністю в межах 0,2–0,25 м із позначками 0,22–0,4 м (місцями до 0,5) від денної поверхні (рис. 4, 2). Із цього горизонту походить найбільша кількість знахідок, що становить 801 одиницю, або 53 %. Кременеві вироби вирізняються більшими розмірами, порівнюючи з горішнім шаром, а їх основна концентрація фіксувалася в інтервалі 0,25–0,4 м від денної поверхні. Межа з третім горизонтом не простежувалася всюди, що зумовлено високою концентрацією слідів від коріння дерев.

3. Нижче, орієнтовно з позначки 0,4 м від денної поверхні, залягав прошарок світло-коричневого супіску (рис. 4, 3), що поступово світлішав до низу. У горизонті знайдені лише 257 кременів, що сукупно становить приблизно 17 % від загальної кількості. Більшість

артефактів походила з верхньої верстви в межах 0,4–0,45 м від денної поверхні. Із глибини 0,5 м фіксувалася велика кількість мореної гальки різноманітних кристалічних порід та поодиноких кременів із найбільшими розмірами в межах 10–15 см.

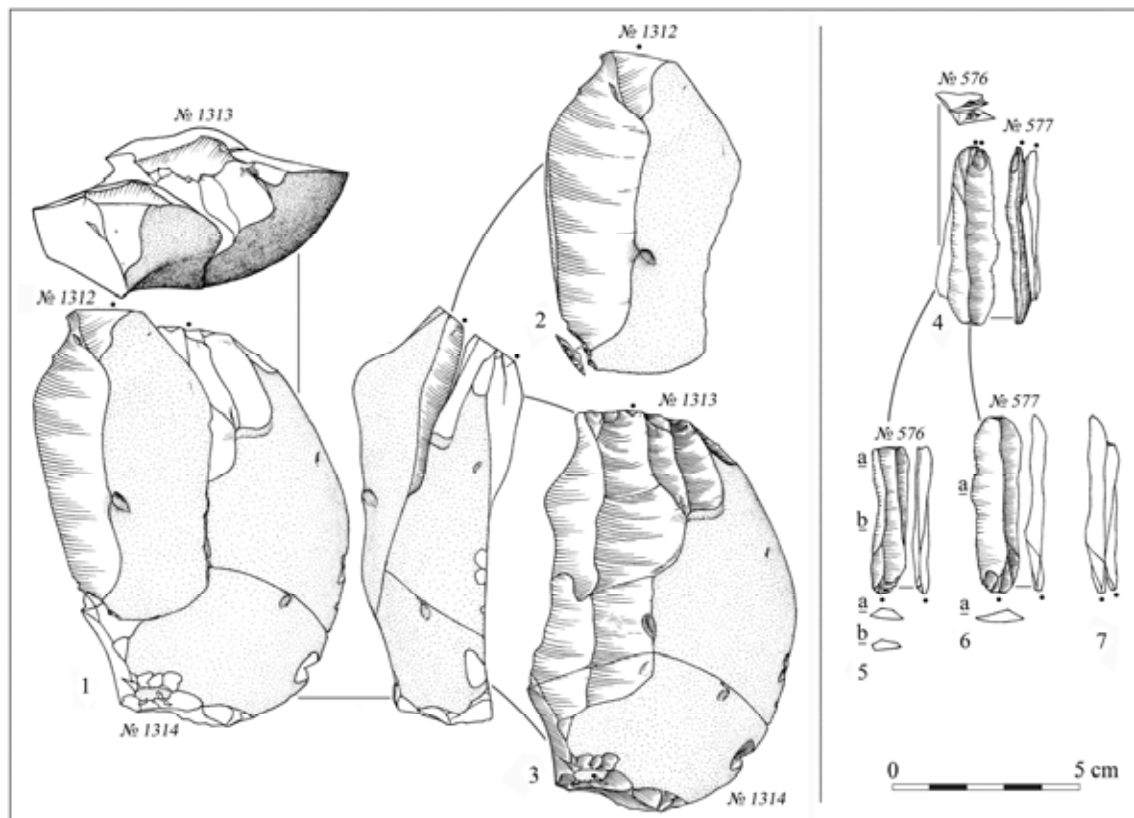

Рис. 9. Селище 1. Кременеві вироби з досліджень 2024 р.: 1–3 – складень 2, 4–7 – складень 3

Fig. 9. Selyshche 1. Flint artifacts from the research in 2024: 1–3 – block (composition) 2, 4–7 – block (composition) 3

Описаний стратиграфічний розріз є досить типовим для борових терас Полісся, а розміщення кременів у бурому підґрунті неодноразово фіксувалося на низці фінальнопалеолітичних та мезолітичних пам'яток, зокрема Березно 6, 14, 15, Рудий Острів, Бородянка ЗВ, Корма 1 та Пісочний Рів [Zaliznyak, 2020, p. 37, fig. 12, I–III].

Саме із центральної частини шару бурого супіску походить найбільше артефактів, а загальний обсяг знахідок із непошкоджених антропогенним впливом нашарувань становить 70 % зібрання.

Така специфіка розміщення культурних решток на ділянці досліджень визначає перспективність подальших спроб фіксації як розрізнених скупчень, так і вірогідних об'єктів.

Планіграфічні спостереження. У процесі дослідження шурфу № 2 здійснені три горизонтальні зачистки всієї площі в його межах. Із них дві зачистки відповідали горизонту з найбільшою насиченістю артефактами, на рівні -0,21–0,28 м та -0,29–0,39 м (рис. 5), а третя здійснена по нижньому рівню – матеріку (на глибині -0,57–0,61 м).

Зачистками культурного шару вдалося виявити місце найбільшої концентрації кременевих виробів, окремі з яких збираються в складні. Скупчення артефактів діаметром орієнтовно 0,5 м фіксувалося в північно-східній частині шурфу, ближче до перетину квадратів північної стінки. Одержані матеріали, у поєднанні з серією морених каменів, що могли використовуватись як відбійники, є прямим свідченням наявності тут виробничої ділянки.

Потужність скупчення становить понад 15 см із позначками від 0,21 до 0,39 м від сучасної денної поверхні. З-поміж виразних знахідок потрібно виокремити масивний авіаж (рис. 11, 8). Поряд, у межах того ж квадрату, зафіксовані нуклеус (рис. 6, 1) та великий відщеп (рис. 8, 1), який пізніше утворив складень із нуклеусом (рис. 8, 2), виявленим у наступній зачистці з різницею глибин 10 см (-25 та -35 см відповідно).

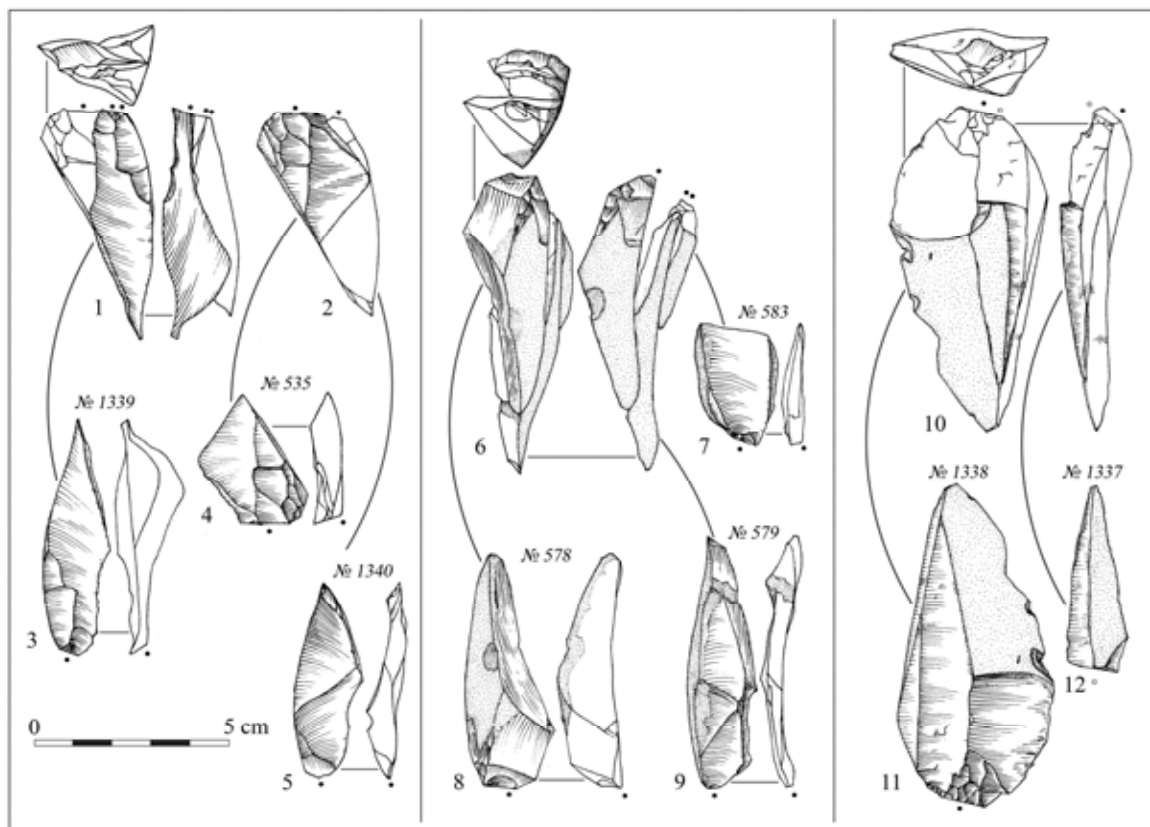

Рис. 10. Селище 1. Кременеві вироби з досліджень 2024 р.: 1-5 – складень 4, 6-9 – складень 5, 10-12 – складень 6

Fig. 10. Selyshche 1. Flint artifacts from the research in 2024: 1-5 – block (composition) 4, 6-9 – block (composition) 5, 10-12 – block (composition) 6

Як зазначалося вище, вологий ґрунт, що швидко пересихав, не дозволяв лишати на останцях дрібні знахідки. Попри це, фіксація нуклеусів, великих уламків, відщепів та платівок дала змогу зафіксувати максимальну концентрацію артефактів як у плані, так і в стратиграфічному перерізі.

Додатково варто зауважити, що виявлені в процесі зачистки чотири моренні гальки різних розмірів, вірогідно, принесені до майстерні саме давніми мешканцями. На користь цього припущення вказують відсутність дрібної морени в бурому шарі та залягання її у великій кількості значно нижче, у третьому горизонті, починаючи з глибини -0,5 м від денної поверхні.

Сировина. Основним різновидом зафіксованої на дослідженій ділянці пам'ятки сировини є місцевий житомирський кремій темно-сірого кольору, що містить різні за розміром та конфігурацією коричневі плями. Ці залізисті окиси могли також формуватися вже після розщеплення жовен. Яскравим свідченням такого процесу є один складень сколів із нуклеусом (рис. 8), на якому чітко простежуються відмінності кольорового забарвлення на деяких виробах, незалежно від первинної структури конкреції. Мита кірка жовен здебільшого

сірого кольору, часто має аморфні заглибини. За якістю кремій досить посередній. Зважаючи на присутність у комплексі виробів, які містять сліди природних вивітрених сколів, ймовірно, сировина походила з відкритих покладів, розміщених уздовж річища та понад берегами р. Рихта. Додатковим свідченням останнього є чимала кількість сколів та уламків, на яких простежуються тріщини, сформовані внаслідок тривалого перебування сировини на поверхні.

Частина артефактів має легку блакитну патину, що здебільшого розташована зонально, на невеликій площі знахідок.

Поміж 1611 одиниць зафіксованих кременевих виробів лише два значно вирізняються за якістю – ретушований відщеп насиченого темного кольору (рис. 15, 8) та платівка сірого кольору, сировина якої візуально схожа на волинські поклади. Встановити, чи проводилося розщеплення двох розглянутих артефактів безпосередньо в межах пам'ятки, наразі неможливо.

Зважаючи на найбільші сколи, уламки та нуклеуси, до майстерні давні мешканці приносили відібрані конкреції та їх уламки з розміром у межах 15–20 см та вагою 1,5–2 кг. Велика кількість масивних первинних відщепів вказує на оформлення пренуклеусів безпосередньо в межах виробничої ділянки.

Наразі долина р. Рихта є доволі заболоченою, її річище перегороджене чисельними гатками бобрів, що спричиняє підвищення рівня водяного плеса та локальне підтоплення заплавної ділянок. Берегові тераси зайняті лісом із густим, нерідко непрохідним, підліском (який можна охарактеризувати як «хаші»). Такі обставини ускладнюють пошук найближчих місць покладів сировини. Проте, зважаючи на неабияку концентрацію виробничих пам'яток в околицях хутора Селище (Селище 1–4), можливо припустити, що давні мешканці виявляли кремій безпосередньо поруч із майстернями, на відстані до 1 км. З огляду на це, варто звернути увагу на місцезнаходження Селище 5, виявлене під час розвідок 2024 р. на правому березі р. Рихта, за 160 м на захід від колишнього хутора та за 400 м (відстань напряму) на південний захід від пам'ятки Селище 1 (рис. 3, 1, 5). Тут, на великій площі (орієнтовно 0,86 га), фіксуються численні фрагменти моренного кременю сірого кольору, часто з блакитною патиною, поміж яких знайдені нуклеус та кілька відщепів, попередньо датованих у межах фінального палеоліту – мезоліту.

Термічне пошкодження артефактів. Ще під час прокопки шурфу № 1 було помічено, що деякі артефакти мали сліди перебування у вогні. За результатами камеральної обробки виявилось, що із 73 знайдених у цьому шурфі кременевих виробів 12 (16,43 %) мають сліди термічного впливу – характерні вищербини або ж зміни кольору, визначені вмістом заліза. Ця обставина підштовхнула до припущення, що в межах пам'ятки можуть знаходитися стаціонарні вогнища давніх мешканців. Проте зберігалася вірогідність пізнішого впливу (випадкових лісових пожеж, умисного випалювання ділянок у межах різних видів господарської діяльності людини тощо).

Під час проведення додаткового дослідження і прокопки шурфу № 2 здійснена ретельніша фіксація артефактів, зокрема їх вертикального розташування. Виявилось, що із 1523 кременевих виробів термічного пошкодження зазнали 403 одиниці (26,46 %). Щоб виключити імовірність пізнього впливу, зокрема під час випалювання лісу (свідченнями чого могла бути насиченість першого горизонту по рівні 0–0,25 м від денної поверхні рештками деревного вугілля), проведено статистичне визначення відсотка перепалених артефактів окремо за стратиграфічними прошарками з кроком 0,2 м кожен. З'ясовано, що загальна кількість перепаленого кременю становить 23–33 %. За рівнями такі артефакти розподіляються так: 0–0,2 м – 33,76 %, 0,2–0,4 м – 23,52 %, 0,4–0,6 м – 27,23 %.

З огляду на проведений аналіз, можна твердити про наявність прямого свідчення функціонування вогнищ у межах культурного шару під час побутування пам'ятки, адже не спостерігається значного відхилення в розподілі перепалених артефактів, яке б тяжіло до верхнього горизонту. Окрім цього, привертає увагу досить високий показник термічного впливу, який перевищує ¼ від загального зібрання.

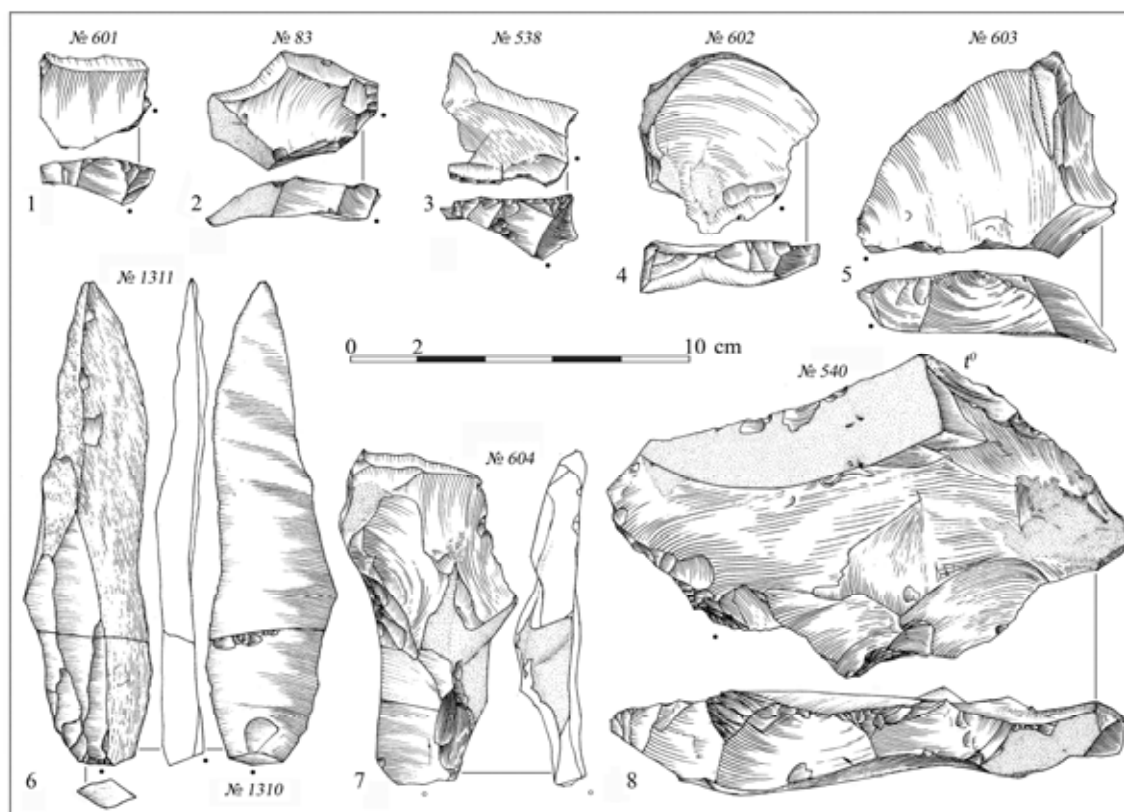

Рис. 11. Селище 1. Кременеві вироби з досліджень 2024 р.: 1–5, 7–8 – технологічні сколи, 6 – складень 7
 Fig. 11. Selyshche 1. Flint artifacts from the research in 2024: 1–5, 7–8 – technological flakes, 6 – block (composition) 7

Варто також додати, що сліди термічного впливу фіксуються не лише на дрібних та середніх за розміром виробах, а також і на одному з масивних нуклеусів (рис. 6, 1)⁷.

Нуклеуси. Техніку первинного розщеплення характеризують 10 нуклеусів, що походять із 5 м² дослідженої площі (рис. 6; 7; 8, 2), 6 із яких виявлені в межах шурфу № 1. Більшість (7 одиниць) є одноплощадковими односторонніми (рис. 6, 1; 7, 1–6), решта 3 – двосторонні (рис. 6, 1, 3; 8, 2), з них 1 – двоплощадковий (рис. 6, 1).

Два зразки можна зарахувати до сплюснених (рис. 6, 2; 7, 1), один із яких має чималий розмір – 136×98×60 мм та клиновидний профіль, який сформований серією зустрічних сколів для вирівнювання робочої площини та зняття сформованих у процесі розщеплення заломів. Цей нуклеус має найбільшу з-поміж інших ширину повздовжнього сколу (імовірно платівки), що сягає 59 мм (рис. 6, 2). Менший за розміром сплюснений нуклеус (66×55×64 мм) також має досить широкий негатив від повздовжнього пірнаючого сколу, ширина якого становить 51 мм (рис. 7, 1). Площадки цих двох нуклеусів пласкі, в одному випадку простежується застосування редукції (рис. 6, 2).

Інші два вироби за морфологією можна визначити як торцеві (рис. 7, 2, 5). Один із них має найменший серед вибірки розмір (27×25×40 мм), що є наслідком максимальної утилізації (рис. 7, 2). Інший, набагато більший за розміром (83×41×78 мм), із протилежного від робочої

⁷ Поміж графічно відтворених зображень артефактів вироби, що мають помітні сліди пошкодження, у правому верхньому куті відмічені позначкою «t⁰».

площини боку містить виразне ребро, сформоване низкою односторонніх сколів (рис. 7, 5). В обох випадках наявні сліди редукції карнизу.

Одиничними екземплярами представлені пірамідальний (рис. 7, 3) та підциліндричний (рис. 7, 4) зразки із розмірами 61×62×48 та 65×55×64 мм відповідно. Сліди редукції карнизу простежуються лише в першого (рис. 7, 3). Другий натомість містить серію заломів, що визначили завершення процесу розщеплення (рис. 7, 4).

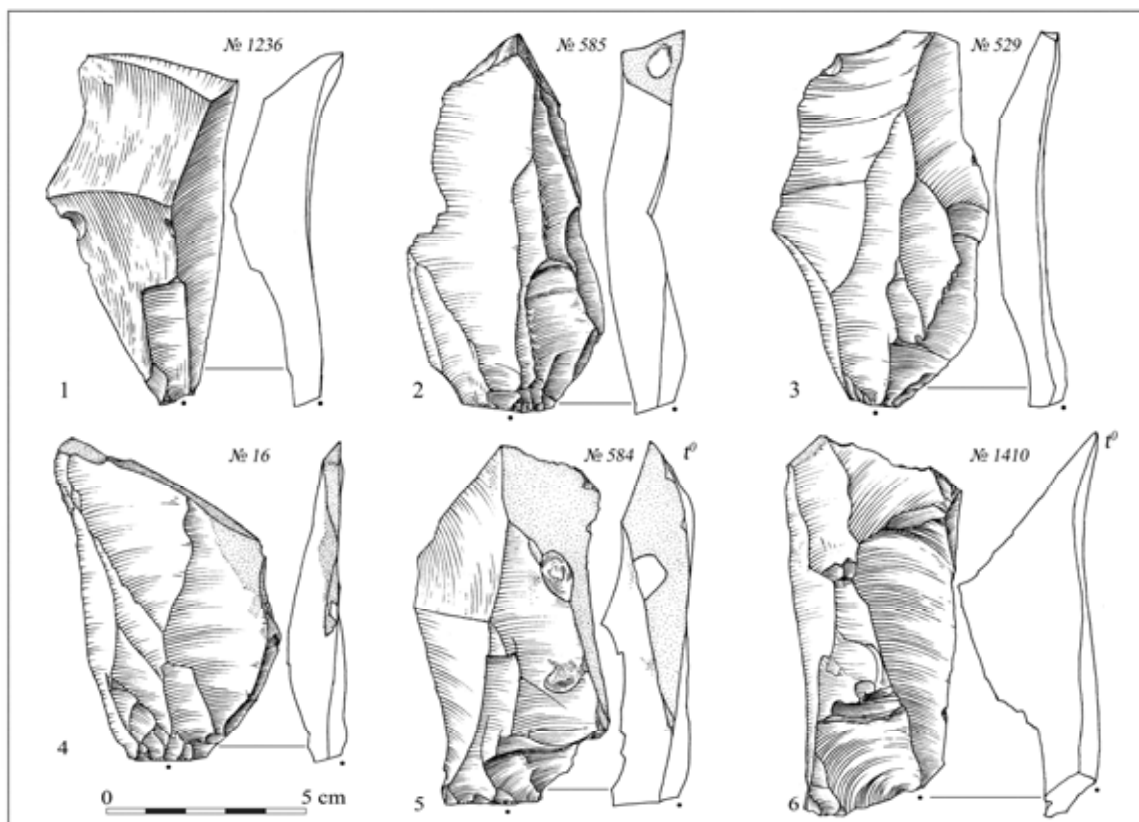

Рис. 12. Селище 1. Кременеві вироби з досліджень 2024 р. Повздовжні сколи з робочих площин нуклеусів

Fig. 12. Selyshche 1. Flint artifacts from the research in 2024. Longitudinal flakes from the working platform of the cores

До аморфних належить один нуклеус розміром 91×83×105 мм, сформований на уламку конкреції, тильну частину якого не оформили додатковими сколами, лишаючи зручну для утримання заготовки ручку (рис. 7, 6). Подібні випадки спорадично фіксуються у межах майстерень верхньопалеолітичного часу, зокрема серед матеріалів гравецької пам'ятки Троянове 4А [Залізняк та ін., 2013, с. 131, рис. 17]. Описаний вище нуклеус із колекції Селища 1 має серію зустрічних сколів, завданих для вирівнювання робочої площини та запобіганню утворенню заломів. Площадка виробу пласка, помітні сліди редукції карнизу (рис. 7, 6).

Особливо великим розміром (119×118×88 мм) та масивністю вирізняється один одноплощадковий двосторонній нуклеус, вага якого сягає 1,097 кг (рис. 6, 3). З обох сторін він містить великі сколи, які формують клиновидний профіль виробу та надають йому дископодібної форми. Максимальна ширина повздовжнього сколу сягає 36 мм. Площадка фасетована, з обох сторін помітні сліди редукції карнизу.

Поступається описаному вище за масивністю двоплощадковий двосторонній S-подібний нуклеус із розміром 90×81×106 мм та вагою 0,906 кг (рис. 6, 1). У нижній частині він має

оформлене односторонніми сколами ребро. Імовірно, основною робочою площиною можна вважати лише одну, яка містить серію повздовжніх негативів, найбільший із яких завширшки 47 мм. Протилежну робочу площину, імовірно, сформували для того, щоб надати виробу зручнішої форми для утримання під час розщеплення. Та ж, друга площина, має зустрічні сколи, найімовірніше орієнтовані на зняття випнутого карнизу заготовки. Площинки фасетовані та містять сліди редукції карнизів.

Досить виразним з-поміж інших нуклеусів є одноплощинковий двосторонній, що містить негативи регулярного кругового зняття (рис. 8, 2). Його розмір 93×86×57 мм. Площинка частково фасетована. З обох боків застосовувалося редуціювання карнизу. Найбільший показник ширини знятої заготовки становить 58 мм. До цього нуклеусу вдалося підібрати три сколи (рис. 8, 1, 3, 4).

Загалом, серія зафіксованих нуклеусів свідчить про надання переваги одноплощинковим одностороннім формам (сім одиниць).

Відповідно до розмірів наявних негативів та з огляду на полишення частини нуклеусів до формування заломів (рис. 6, 2-3; 7, 3, 5-6; 8, 2), можна стверджувати про орієнтацію дослідженої частини виробничої ділянки на одержання саме широких сколів – платівок та повздовжніх відщепів.

Таблиця 1

Типолого-статистична таблиця кременевого інвентарю

	Кількість
Нуклеуси та продукти первинного розщеплення	
Нуклеуси	10
одноплощинкові	9
односторонні	7
сплощені	2
торцеві	2
пірамідальний	1
підциліндричний	1
аморфний	1
двосторонні	2
двосторонній	1
дископодібний	1
двоплощинковий	1
двосторонній	1
S-подібний	1
Пренуклеуси	2
Нуклевидні уламки	7
Технологічні сколи	
реберчаста платівка	1
авіважі	6
Платівки	
мікролітичні (менш ніж 0,7 см)	17
цілі	9
базальні уламки	–
медіальні уламки	4
дистальні уламки	4
середньоширокі (0,7–1,5 см)	58

цілі	20
базальні уламки	12
медіальні уламки	8
дистальні уламки	18
широкі (понад 1,5 см)	43
цілі	24
базальні уламки	5
медіальні уламки	3
дистальні уламки	11
Відщепи повздовжні	76
Відщепи	510
Уламки	12
Луски (менш ніж 2 см)	827
Вироби з вторинною обробкою (разом 42 одиниці, або 2,6 %)	
Трапеція висока	1
Вістря та їх уламки	3
Різці	5
кутові на відщепах	3
кутові на платівках	2
Скребачка	1
Серебачка-скобель	1
Скобелі	10
Сокира	1
Ретушовані платівки	6
Ретушовані відщепи	14
Разом 1 611 одиниць (100 %), із яких 42 мають вторинну обробку (2,6 %); платівок та уламків – 118, разом із виробами на них – 131 (8 %)	

Складні. 3-поміж зібрання, сформованого в шурфі № 2 (1 523 одиниць із площі 2×2 м), вдалося підібрати 7 окремих наборів складнів, кожен із 2–4 розрізнених виробів, що відповідають певним етапам процесу розщеплення кременю.

Складень 1 (рис. 8, 5) збирається із чотирьох виробів, виявлених на глибині 0,2–0,4 м від денної поверхні. Представлений одноплощадковим двостороннім нуклеусом (рис. 8, 2), з якого знято кілька повздовжніх відщепів (рис. 8, 1, 4) та трискатну широку платівку (рис. 8, 3). Один відщеп має сліди редукції карнизу (рис. 8, 4) і лише на платівці помітні сліди редукції та застосування абразиву (рис. 8, 3).

Нуклеус не спрацьований повністю, що разом із відсутністю виразних заломів є прямим свідченням орієнтації на одержання винятково широких заготовок, подібних до платівок та повздовжніх сколів.

Складень 2 (рис. 9, 1) походить із глибини 0,2–0,4 м від денної поверхні. Представлений двома первинними повздовжніми сколами (рис. 9, 2–3), із яких один фрагментований, імовірно за природною тріщиною (рис. 9, 3). Вироби є одними з перших сколів оформлення робочої площини, яку утворили без попереднього формування ребра, прямим зняттям сколів зі зручної для розщеплення сторони жовна. Площадка пласка, сліди редукції карнизу не простежуються. Більший за розміром виріб відповідає повній довжині нуклеусу на початковому етапі розщеплення, що дорівнювала 111 мм (рис. 9, 3). Окрім цього, він піддавався термічному впливу, на що вказують характерні тріщини та часткова зміна кольору.

Менший за розмірами скол має ретуш у дистальній частині заготовки (рис. 9, 2).

Складень 3 (рис. 9, 4, 7) зафіксований у скупченні кременю зачистки 1 (рис. 5, А) та представлений двома середньоширокими платівками, із яких перша є двоскатною (рис. 9, 6), друга – трискатною (рис. 9, 5). В обох випадках наявні сліди редуції карнизу та застосування абразиву. Перша за послідовністю зняття платівка має петлеподібне закінчення дистального кінця (рис. 9, 6), друга – східчасте (рис. 9, 5).

Складень 4 (рис. 10, 1–2) представлений трьома виробами, кожен із яких походить із різних горизонтів шурфу (0,05–0,2, 0,2–0,4 та 0,4–0,6 м). Їх розміщення вказує на чималу розпорошеність культурного шару вертикально. З трьох одиниць дві є платівками (рис. 10, 3, 5), одна – відщепом (рис. 10, 4).

Зняття відбувалося із застосуванням різних технік підготовки карнизу та додаткової підправки робочої площини. Першу платівку (рис. 10, 3) одержали після редуції карнизу в поєднанні з абразивом. Після цього провели додаткову редуцію та зняли відщеп (рис. 10, 4). Подальша операція передбачала прибирання поперечними сколами залому, що утворився внаслідок одержання першої платівки. І вже після цього, без підправки карнизу одержали третій виріб (рис. 10, 5).

Визначена послідовність технологічних процесів вказує на нерегулярність та певною мірою, спорадичність застосування редуції карнизу та абразиву, що імовірно визначалося конфігурацією утвореної попередніми сколами площини.

Складень 5 (рис. 10, 6) походить зі скупчення кременю зачистки 1 (рис. 5, А). До нього належать дві широкі платівки (рис. 10, 8–9) та повздовжній відщеп (рис. 10, 7). Серія зібраних виробів відповідає першим повздовжнім сколам, знятим із робочої площини нуклеусу. Перед їх одержанням, майстер поперечними сколами сформував ребро, негативи якого простежуються на першій платівці (рис. 10, 8). На обох платівках помітні сліди застосування абразиву.

Складень 6 (рис. 10, 10) зафіксований у межах другої зачистки (рис. 5, В). Представлений двома широкими первинними платівками (рис. 10, 11–12), із яких одна має збереженою лише дистальну частину (рис. 10, 12). На першій платівці помітні сліди редуції в поєднанні із застосуванням абразиву (рис. 10, 11).

Складень 7 (рис. 11, 6) походить із горизонту 0,2–0,4 м від денної поверхні та є однією широкою платівкою, фрагментованою до моменту виявлення. На дорсальному боці виробу наявна серія регулярних повздовжніх негативів, проте більша її площа містить вивітрені природні сколи. Платівка завдовжки 145 мм і завширшки 38 мм, що є найбільшим із зафіксованих на пам'ятці метричним показником. Водночас ця довжина відповідає мінімальній висоті нуклеусу на первинному етапі розщеплення. У дистальній частині простежуються сліди редуції та абразиву.

Зафіксовані складні сприяють розумінню послідовності етапів процесу розщеплення кременевої сировини в межах дослідженої виробничої ділянки. Окрім цього, кілька з них (рис. 9, 1; 11, 6) можуть сприяти визначенню початкової висоти робочої поверхні нуклеусів (111 та 145 мм відповідно до зразків).

Також складні, які є серіями перших сколів із робочих поверхонь, вказують на пріоритети у виборі давніми майстрами тих чи інших заготовок. Так, первинна платівка з вивітряними негативами (рис. 11, 6) вказує на використання природного уламку кременю без застосування додаткового оформлення робочої площини. Ще в одному випадку регулярне зняття повздовжніх сколів розпочиналося безпосередньо з природної частини із кіркою (рис. 9, 1) і також без нанесення попередніх сколів оформлення.

Технологічні сколи. Серед технологічних сколів найвиразнішими категоріями є авіважі та повздовжні платівки, або відщепи зі слідами оформлення робочої площини.

Авіважів виявлено шість одиниць (рис. 11, 1–5, 8). З них, один виділяється особливою масивністю (рис. 11, 8): його метричні показники дорівнюють 158×96×33 мм. Цей авіваж, разом

із розглянутою вище платівкою завдовжки 145 мм (рис. 11, б), є прямим свідченням того, що принаймні частина нуклеусів мала початковий розмір однієї з площин приблизно 15 см. Понад половина авіважів мають фасетовані площадки. Так само, половина площадок наявних нуклеусів містять сліди фасетування. Усі зафіксовані авіважі зняті з боку робочої поверхні.

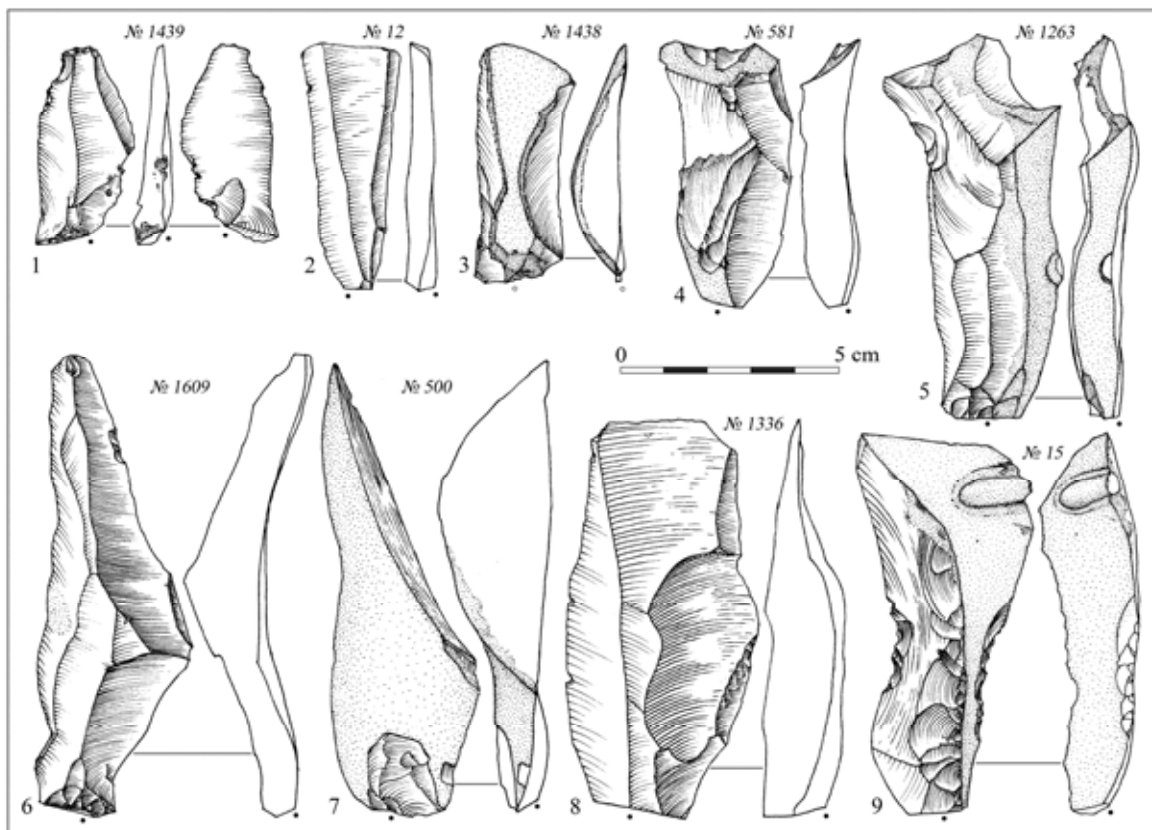

Рис. 13. Селище 1. Кременеві вироби з досліджень 2024 р. Платівки та вироби на них (1, 4–6, 8–9)
 Fig. 13. Selyshche 1. Flint artifacts from the research in 2024. Bladelets and products on them (1, 4–6, 8–9)

Реберчасті платівки та відщепи представлені невеликою кількістю виробів, із яких лише одна широка первинна платівка містить сліди чітко вираженого одностороннього ребра (рис. 13, 9). Решта можуть містити сліди одного або більшої кількості сколів, завданих з однієї (рис. 12, 1, 5; 13, 4–5) або кількох сторін (рис. 11, 7).

Досить невиразна кількість реберчастих сколів, що лише в одиничних випадках містять сліди ретельного оформлення, вказує на те, що майстри першочергово намагалися підібрати уламки сировини зі вже наявними зручними для розщеплення бічними гранями. На це також вказують зафіксовані великі первинні платівки, зняті з непередбачених попередньо робочих площин (рис. 11, б; 13, 7).

Платівки. Загальна колекція платівок та їх уламків, зокрема і виготовлених на них знарядь, становить 125 одиниць, або 7,76 % всього кременевого комплексу. Із них менше половини цілих – 60 одиниць.

Відповідно до метричних показників ширини, платівки розподілені на три категорії: мікролітичні (до 0,7 см), середньоширокі (0,7–1,5 см) та широкі (понад 1,5 см). Найменш чисельною категорією є мікролітичні платівки, їх налічується всього п'ять одиниць (8,3 %). Середньоширокі представлені 21 одиницею (35 %). Найбільш чисельними є широкі платівки, кількість яких перевищує половину всього зібрання – 34 одиниці (56,7 %).

Велика кількість широких платівок (рис. 8, 3; 10, 3–4, 8–9, 11–12; 11, 6–7; 13, 2–3, 7) та виробів на них (рис. 13, 1, 4–6, 8–9; 14, 8; 15, 5–6) є виразною особливістю всього здобутого комплексу. Доповнює їх не менш чисельне зібрання повздовжніх широких відщепів, знятих із робочих площин нуклеусів (рис. 8, 1; 9, 2–3; 12, 1–6). Ширина таких сколів часто виходить за межі показника 25 мм, із максимальним значенням 45 мм. Загалом, серед 60 цілих платівок ширину в межах 26–45 мм мають 19 одиниць (31,66 %). Для опису цієї категорії виробів навіть можна вжити технічний термін «надширокі», оскільки він більш чітко визначає параметри цілої серії виробів, зафіксованих у межах дослідженої ділянки пам'ятки Селище 1. Варто додати, що показник 45 мм не є кінцевим, на що можуть вказувати негативи повздовжніх сколів деяких нуклеусів пам'ятки (відомі значення: 47, 51, 58 та 59 мм; рис. 6, 1; 7, 1; 8, 2 та 6, 2).

За результатами перегляду й аналізу 60 цілих платівок створена таблиця, що характеризує варіанти обробки карнизу, різновиди дистального закінчення та загалом форму профілю виробів (табл. 2).

Таблиця 2

Технологічна характеристика цілих платівок

Профіль платівок	Кількість	%
Рівний	10	16,6
Вигнутий у медіальній частині	31	51,6
Вигнутий у дистальній частині	1	1,6
Увігнутий	9	15
Кручений	9	15
Дистальний профіль	Кількість	%
Пероподібний	37	61,6
Петлеподібний	18	30
Пірнаючий	1	1,6
Східчастий	4	6,6
Підготовка карнизу	Кількість	%
Редукція	27	45
Абразив	8	13,3
Редукція та абразив	15	25
Не містять помітних слідів підготовки	23	38,3

Під час підготовки до зняття платівок у 27 випадках (45 %) застосовувався прийом редукції, у 8 (13,3 %) зафіксований абразив, а на 15 виробих (25 %) помічена редукція в поєднанні з абразивом. Жодних слідів попередньої підготовки карнизу не спостерігалось у 23 випадках, що дорівнює 38,3 %.

Закінчення дистального профілю здебільшого є пероподібним (37 одиниць, або 61,6 %) чи петлеподібним (18 одиниць, 30 %). Східчасте закінчення мають чотири платівки (6,6 %), а пірнаюче лише одна (1,6 %).

Понад половина платівок має вигнутий у медіальній частині профіль (31 виріб, 51,6 %). Рівний профіль мають 10 зразків (16,6 %), натомість увігнутий та кручений – по 9 (по 15 %). Вигнутий у дистальній частині профіль представлений тільки одним виробом.

За наявним зібранням цілих платівок можна констатувати, що розщеплення тяжіло до одержання передусім широких заготовок із супутнім або ж подальшим зняттям середньошироких сколів. Мікролітичні платівки, які представлені всього п'ятьма цілими виробами, можуть бути продуктами, одержаними в процесі повздовжньої підправки робочих площин або ж редукції.

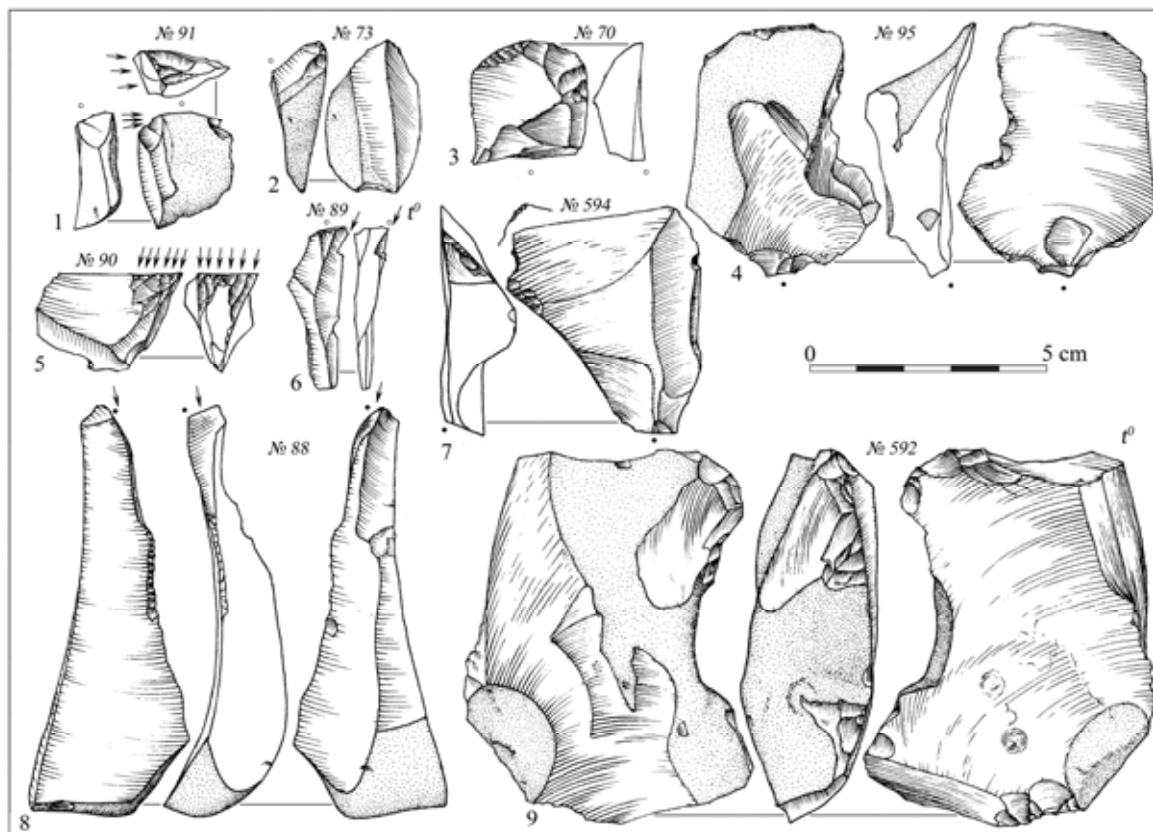

Рис. 14. Селище 1. Кременеві вироби з досліджень 2024 р. Знаряддя
 Fig. 14. Selyshche 1. Flint implements from the research in 2024

Вироби з вторинною обробкою. Серед зібрання кременевих виробів Селища 1 знарядь виявлено 42 одиниці, що становить 2,6 % комплексу. Невелика кількість виробів із вторинною обробкою може свідчити про те, що шурфом досліджена частина виробничої ділянки пам'ятки, яка відповідає майстерні. Водночас наявна серія виробів мисливського спорядження, разом із поодинокими спеціалізованими знаряддями, вказує на можливу присутність у межах пам'ятки також і господарських ділянок.

До мисливського спорядження належать чотири вироби, які представлені трьома базальними уламками черешкових вістер (рис. 16, 2–4) та масивною високою трапецією (рис. 16, 1). Два уламки вістер мають сліди пошкодження вогнем (рис. 16, 3–4), у той час як третє містить скол, утворений, імовірно, під час експлуатації завершеного виробу (рис. 16, 2). Останній має круту альтернативну ретуш з обох боків та містить серію коротких різцевих сколів, заподіяних задля звуження поперечного перетину черешка (рис. 16, 2). Два інших уламки містять сліди двосторонньої крутої ретуші, нанесеної з вентрального боку (рис. 16, 3–4), а один із них ще й додаткову підтеску, сформовану кількома дрібними фасетками (рис. 16, 3).

Описані уламки черешкових вістер, попри свою фрагментарність, цілком можуть відповідати матеріалам красносільської культури, яку свого часу виділив та висвітлив у науковій літературі Леонід Залізник [Залізник, 1989, с. 16–20; 1993; 1998, с. 136–137; 1999, с. 216–217; 2005, с. 50]. На користь ототожнення виявлених у матеріалах Селища 1 уламків черешкових вістер саме з красносільськими артефактами може вказувати також і більш цілий зразок вістря, зафіксований неподалік – у межах пам'ятки Селище 4 (рис. 16, 5). Згадане вістря пошкоджене вогнем та має незначну підтеску з вентрального боку.

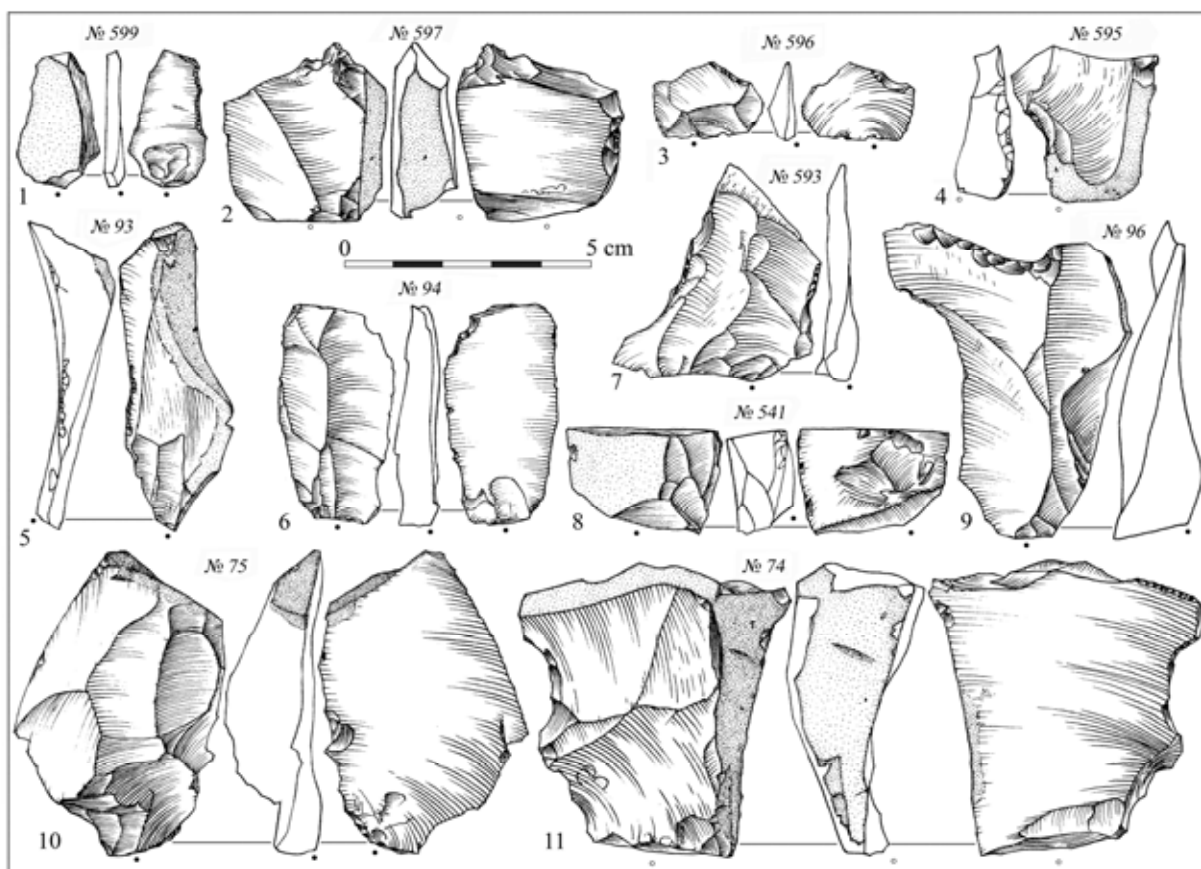

Рис. 15. Селище 1. Кременеві вироби з досліджень 2024 р. Знаряддя
 Fig. 15. Selyshche 1. Flint implements from the research in 2024

Не менш цікавою знахідкою є ціла масивна трапеція, виготовлена на перетині широкої платівки або повздовжнього трискатного відщепу, у спосіб вчинення крутої ретуші з вентрального та частково дорсального боку (рис. 16, 1). Вироби такого типу широко представлені серед матеріалів поселення Пісочний Рів, де вони трапляються серійно поряд із красносільськими вістрями [Непріна, Залізник, Кротова, 1986, с. 115; Залізник, 2005, с. 59].

Зважаючи на невелику площу досліджень нової пам'ятки Селище 1, наразі неможливо встановити чіткий зв'язок трапеції з уламками черешкових вістер. З іншого боку, використана для виготовлення трапеції заготовка, цілком може відповідати описаному вище технологічному комплексу, орієнтованому на одержання широких повздовжніх сколів.

Інші категорії знарядь представлені серією бокових різців на платівках (рис. 14, 6, 8) та відщепках (рис. 14, 1, 5). Один виріб є візуально схожим на боковий різець, проте псевдо-різцевий скол є попереднім негативом (рис. 14, 2).

Скребачка представлена лише одним кінцевим екземпляром із напівкрутою ретушшю. Вона виготовлена на уламку повздовжнього відщепу (рис. 14, 3). Ще один виріб типологічно може належати до скребачок, проте його ретуш у дистальній частині досить невиразна, а саме знаряддя є комбінованим зі скобелем (рис. 14, 4).

Одиничною знахідкою є також сокира, робоче лезо якої сформоване нанесенням односторонньої ретуші з дорсального боку заготовки (рис. 14, 9).

Ширше представлені скобелі (рис. 11, 3; 14, 4, 7; 15, 4, 7, 9–11), ретушовані відщепи (рис. 9, 2; 15, 1–3, 8) та платівки (рис. 13, 1, 4–6, 8–9). Поміж останніх виділяється реберчаста

платівка, що в медіальній частині містить глибоку регулярну ретуш, нанесену з обох боків. Із вентрального боку платівки простежуються сліди відбійника, полишені під час спроби її фрагментації навпіл (рис. 13, 9).

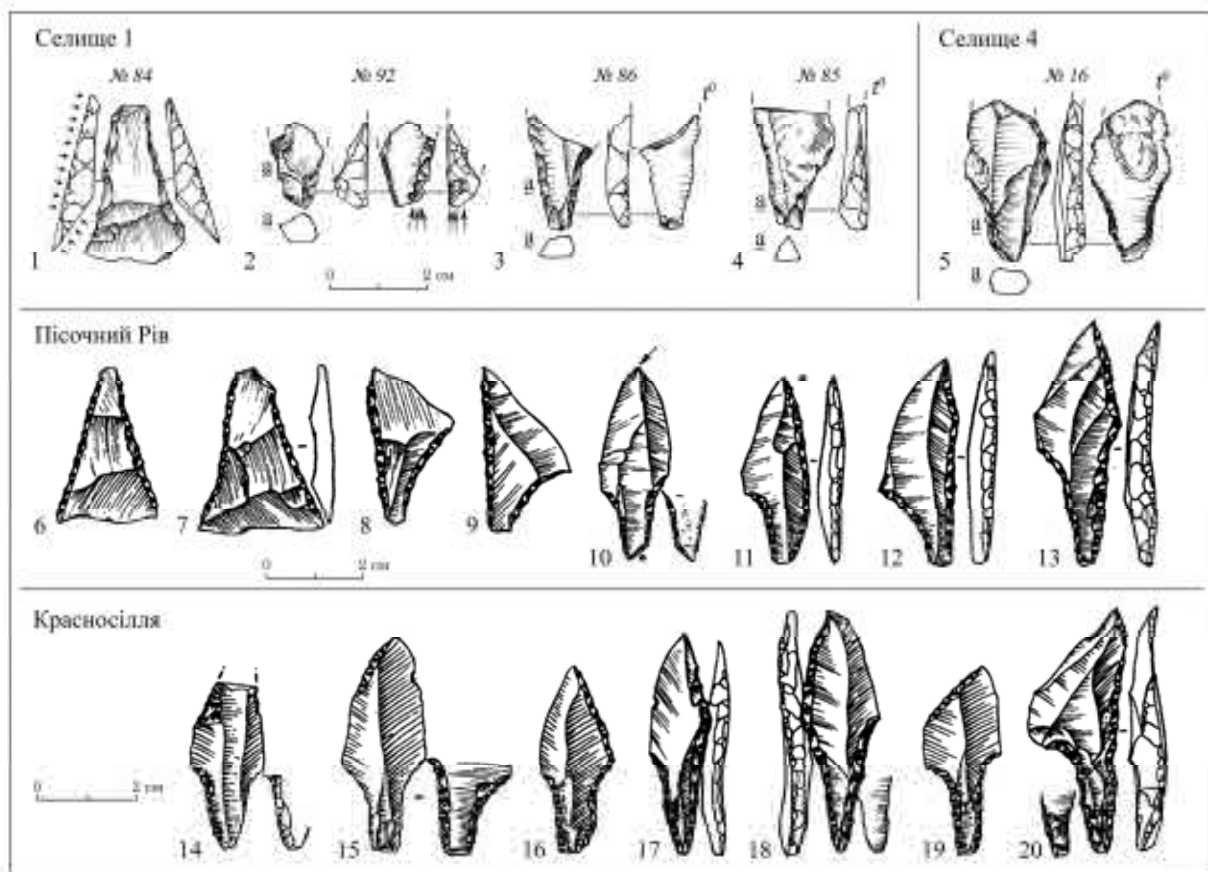

Рис. 16. Мисливський інвентар: 1–4 – Селище 1, 5 – Селище 4, 6–13 – Пісочний Рів [за Залізняка, 2005, с. 59], 14–20 – Красносілля [за Залізняка, 2005, с. 50]

Fig. 16. Hunting equipment: 1–4 – Selyshche 1; 5 – Selyshche 4; 6–13 – Pisochnyi Riv [according to Zalizniak, 2005, p. 59]; 14–20 – Krasnosillya [according to Zalizniak, 2005, p. 50]

Незважаючи на невисоку чисельність виробів із вторинною обробкою, вони є досить виразним зібранням. Особливе зацікавлення передусім викликає комплекс мисливського спорядження, який є досить представницьким (як для ділянки розміром 5 м²) та вказує на високу концентрацію таких артефактів у межах пам'ятки.

4. Порівняння колекції Селища 1 із матеріалами пам'ятки Красносілля Є. Оскільки виявлені у 2024 р. артефакти Селища 1 мають низку ознак, характерних для красносільської культури, вважаємо доцільним проведення їх порівняльного аналізу з комплексом однієї з найяскравіших пам'яток цього типу. Пам'ятку Красносілля Є виявив у 1983 р. Леонід Залізняк й повністю дослідив упродовж 1987 р. [Залізняк, 1989, с. 16–20; 1993; 1998, с. 136–137; 1999, с. 216–217; 2005, с. 50]. Колекція Красносілля Є становить наразі найбільше зібрання кременю красносільської культури, що налічує понад 2 000 артефактів. Окрім широкої публікації матеріалів першовідкривачем, у 2003 р. Дмитро Ступак додатково розглянув продукти первинного розщеплення пам'ятки та здійснив їх технологічний аналіз [Ступак, 2003, с. 289–301]. Дві колекції мають досить схожі кількісні показники, зокрема комплекс Селища 1 становить понад ¼ обсягу комплексу Красносілля Є. Нуклеуси представлені 9 (Красносілля Є)

та 10 (Селище 1) одиницями. Співвідношення кількості цілих платівок у колекціях визначається як 2:1 (123 одиниці у зібранні Красносілля Є та 60 – Селища 1), що може пояснюватися як загальною різницею розмірів збірок, так і специфікою технологічних комплексів.

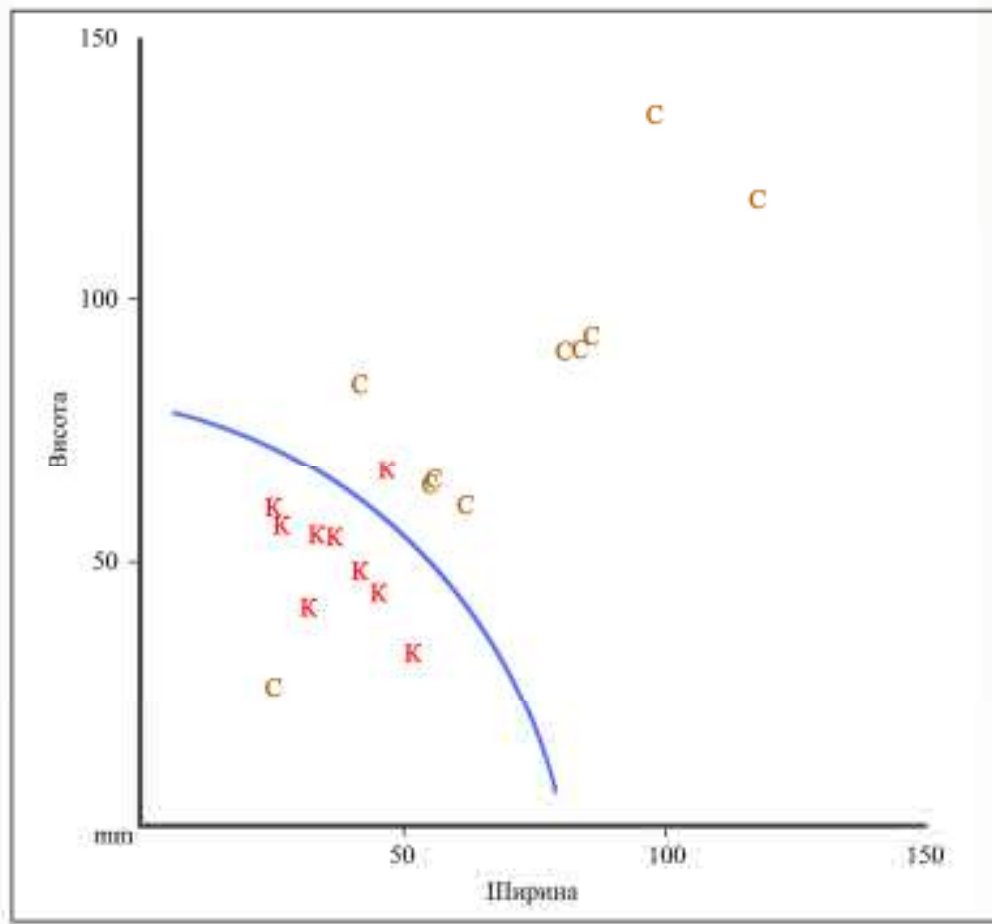

Рис. 17. Графік порівняння метричних показників нуклеусів пам'яток Красносілля Є («К») та Селище 1 («С»). Показники Красносілля Є за [Ступак, 2003, с. 290–291, 298–300]

Fig. 17. Graph comparing the metric indicators of the cores of the site Krasnosillya E («К») and Selyshche 1 («С»). Indicators of Krasnosillya E according to [Stupak, 2003, pp. 290–291, 298–300]

Першою виразною відмінністю колекцій є досить помітна різниця в розмірах нуклеусів (рис. 17). Якщо для Красносілля Є характерними є ядрища, що зрідка перевищують розмір у 6 см завширшки чи заввишки, то серед матеріалів Селища 1 нуклеуси з розмірами понад 6 см представлені повноцінною серією, подекуди сягаючи показників 11 й навіть 13 см (рис. 17). В обох випадках йдеться про вже спрацьовані ядрища, початковий розмір яких встановити неможливо. Водночас описана різниця з перевагою розмірів нуклеусів Селища 1 удвічі і більше підтверджується і зафіксованими розмірами найбільшої довжини виявлених платівок. Для Красносілля Є вона становить 87 мм [Ступак, 2003, с. 291], у той час як для Селища 1 – 145 мм (рис. 11, б). Менші розміри нуклеусів, на нашу думку, не можна пояснити дефіцитом кременю, оскільки в обох випадках сировина розташовувалась безпосередньо поруч із майстернями чи недалеко від них. Правдоподібно, що розмір заготовок не залежав від наявності покладів кременю поряд, а відповідав винятково потребам, які ставив перед собою майстер.

Характеризуючи колекцію Красносілля Є, Д. Ступак вказав на пріоритет у підборі заготовок давніми мешканцями, які надавали перевагу природнім уламкам кременю з поверхнями, вже придатними для початку розщеплення і які не потребували додаткової обробки [Ступак, 2003, с. 292]. Те саме ми спостерігаємо й на матеріалах Селища 1. Яскравим свідченням цього є кілька первинних платівок, які містять сліди великих сколів (рис. 11, 6; 13, 7), та первинної платівки зі слідами формування невиразного одностороннього ребра (рис. 11, 7).

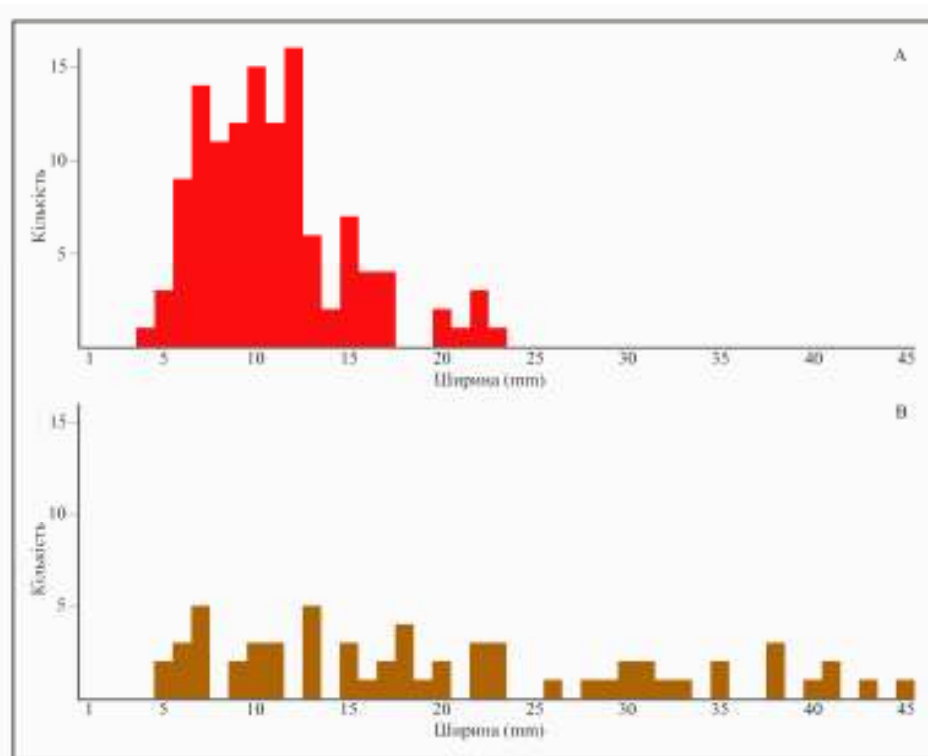

Рис. 18. Графіки порівняння метричних показників цілих платівок комплексів Красносілля Є (А) та Селища 1 (В). Показники Красносілля Є за [Ступак, 2003, с. 293]

Fig. 18. Graphs comparing the metric indicators of complete bladelets of the Krasnosillya E (A) and Selyshche 1 (B) complexes. Indicators of Krasnosillya E according to [Stupak, 2003, p. 293]

Досить помітною є різниця в метричних показниках платівок. Особливість Селища 1 – орієнтація на одержання досить широких сколів, які вдвічі перевищують показники Красносілля Є. Так, вироби, що мають ширину понад 25 мм, становлять третину цілих платівок Селища 1. Водночас подібні артефакти повністю відсутні поміж зібрання Красносілля Є (рис. 18).

Комплекси досить схожі й за різновидом профілювання платівок: в обох більшість представлена виробами з вигином у медіальній частині (див. табл. 2). Проте інші показники мають значні відмінності. Зокрема, це стосується типу дистального профілю: у Селищі 1 пероподібне закінчення мають 61,6%, тоді як у Красносіллі Є – 85,4% [Ступак, 2003, с. 291]. Також серед матеріалів Селища 1 більш виражена частка з петлеподібним закінченням (30%) на протывагу 11,4% у Красносіллі Є [Ступак, 2003, с. 291]. Описані відмінності можуть бути пояснені формуванням більшої кількості заломів на робочих поверхнях нуклеусів із Селища 1, що зумовлене розщепленням більших за розміром конкрецій.

Подібні комплекси і за відсотком цілих платівок зі слідами підготовки зони розщеплення, що становить 56,9% для Красносілля Є [Ступак, 2003, с. 291] та 61,7% для

Селища 1. Утім, колекція Селища 1 має дещо вищий показник редуціювання (70 %) та застосування абразиву (38,3 %), порівняно з матеріалами з Красносілля Є (54,5 % та 22,7 % відповідно) [Ступак, 2003, с. 291].

Варто враховувати ту обставину, що комплекси все ж досить різняться за кількістю цілих зразків і, за умови розширення зібрання Селища 1, статистичні дані можуть набути іншого вигляду.

Відповідно, загальні риси технології первинного розщеплення, починаючи від підбору заготовок і до завершення процесу розщеплення, для комплексів Красносілля Є та Селища 1 досить схожі. Різниця полягає лише в орієнтації останнього на одержання більш широких заготовок, що і визначило чималу відмінність у метричних показниках між обома колекціями.

Висновки. У підсумку проведених досліджень вдалося виявити низку пам'яток і місцезнаходжень доби первісності в околицях колишнього хутора Селище в басейні р. Рихта (Селище 1–5). Особливої уваги заслуговують пункти, у межах яких зафіксовані черешкові наконечники красносілляської культури – Селище 1 та Селище 4. Висока концентрація виявлених пам'яток може вказувати на наявність у цьому мікрорегіоні цілого осередку стійбищ та майстерень, утворених генетично спорідненими групами первісних мисливців. Приваблювати давніх мешканців першочергово могли чималі поклади кременевої сировини, що відповідали їх потребам господарювання.

Додатково акцентуємо, що в межах двох пунктів, вже згаданих Селища 1 та Селища 4, зафіксовані ділянки зі збереженим культурним шаром. Ця особливість виділяє їх не тільки з-поміж сусідніх пам'яток, а й із числа більшості відомих фінальнопалеолітичних пунктів регіону, культурні шари яких часто пошкоджені внаслідок впливу різноманітних чинників. Відповідно, збереження цих пам'яток є важливим завданням сучасності, особливо за умов постійних ризиків і загроз антропогенного втручання. Обидва пункти потребують проведення планових стаціонарних наукових досліджень, які можуть надати вагомий матеріал для вивчення давньої історії європейського континенту загалом та України зокрема.

Також ми вважаємо перспективними і вкрай необхідними організацію і проведення подальших розвідок задля пошуку аналогічних пам'яток не тільки в околицях хутора Селище та вздовж узбережжя р. Рихта, а й у межах ширшого регіону – у басейні верхньої й середньої течій р. Ірша. Зауважимо, що знахідки черешкових наконечників траплялися тут і раніше. Зокрема, геолог Валерій Пясецький, який проводив розвідки в басейні Ірші упродовж 1960–1970 рр., знайшов два вістря «алтинівського (пісчорівського) типу» поблизу с. Давидівка (верхів'я Ірші, за 38 км на північний схід від Селища) та ще одне в околицях с. Ковалівщина (безіменний доплив правого берега Ірші, за 12 км на північний захід від Селища) [Пясецький, 2008⁸, с. 32–33, 49; 2021, с. 61–62].

Під час наших робіт 2024 р. на поверхні дюноподібного підвищення у 42-му кварталі Шершнівського лісництва зафіксовані два скупчення артефактів із кременю. Пам'ятка отримала назву Шершні (Корчів'я) [Кармазіна та ін., 2024]. Особливо цікавим виявилось скупчення А, зафіксоване у вивалі кореневища сосни на південному схилі гряди. Тут, на ділянці 3×3 м, зібрана колекція крем'яних виробів, що нараховує понад 100 одиниць. Первинний огляд засвідчив, що можливий ремонт крем'яних відщепів, що є підтвердженням розколювання кременю на місці. Попередньо матеріали пам'ятки є синхронними комплексу Селища 1 і можуть бути датовані в межах фінального палеоліту – мезоліту.

Колекція кременевих виробів, здобута під час досліджень пам'ятки Селище 1, є досить представницьким зібранням, що нараховує 1 611 артефактів, які здебільшого походять із 5 м² розкопаної площі.

⁸ Із копією рукопису Валерія Пясецького ми мали нагоду ознайомитися завдяки люб'язності Олександра Тарабукіна, за що йому принагідно дякуємо.

Виявлена серія уламків черешкових вістер (рис. 16, 2–4) дає змогу попередньо ототожнити комплекс із матеріалами красносільської культури доби фінального палеоліту, людність якої заселила басейни Німану, Прип'яті, Верхнього Дніпра та Десни з початку Дріасу III [Залізник, 2005, с. 49]. Водночас наявність поміж мисливського інвентарю масивної високої трапеції (рис. 16, 1), аналогії якій серійно представлені серед матеріалів Пісочного Рову [Залізник, 2005, с. 59], може вказувати на імовірність пізнішого датування пам'ятки в межах Пребореалу – початку Бореалу та, відповідно, мезолітичного часу.

Порівняння колекції Селища 1 із найвиразнішим зібранням красносільської культури з пам'ятки Красносілля Є підтвердило схожість комплексів у первинній обробці кременю та водночас неабияку відмінність у метричних показниках заготовок. Так, в обох комплексах пріоритет надавався природнім уламкам кременю з придатними для розщеплення поверхнями, тобто такими, що не потребували додаткової обробки. Під час утилізації жовен лишалися нуклеуси, що здебільшого відповідають одноплощадковим одностороннім типам (рис. 6, 2; 7, 1–6). Досить близькі їй показники підготовки зон розщеплення, зафіксовані на цілих платівках.

Одночасно, особливістю колекції Селища 1 є досить високий показник ширини заготовок (рис. 18). Відповідно й самі нуклеуси Селища 1 мають розміри, що часто майже вдвічі перевищують вироби з Красносілля Є (рис. 17).

Імовірно, колекція Селища 1 може мати більше спільного з матеріалами Пісочного Рову, крем'яний інвентар якого характеризується сколами чималих розмірів [Залізник, 2005, с. 58]. Проте це припущення потребує ретельнішого вивчення та відповідного збільшення матеріального комплексу Селища 1.

Отже, здобуті нові матеріали є суттєвим поповненням, що дає нагоду розширити сучасні уявлення про динаміку заселення регіону за доби первісності. За типом знахідок пам'ятку варто зараховувати до стоянки-майстерні.

Попередньо, наявний комплекс кременевих артефактів можна датувати фінальним палеолітом та співвідносити з матеріалами красносільської культури. Водночас лишається вірогідність пізнішого датування пам'ятки в межах Пребореалу – початку Бореалу і відповідно мезолітичного часу. Останнє визначає необхідність у продовженні досліджень, що за умов збереженого культурного шару створить можливість встановити не тільки чіткішу культурно-хронологічну атрибуцію, а і простежити особливості поселенської структури пам'ятки.

Авторський внесок. АС: опрацювання крем'яного комплексу Селища 1, створення таблиць та ілюстрацій кременевих артефактів, стратиграфічних розрізів, діаграм, підготовка тексту розділів 3 та 4, участь у написанні висновків; АБ: керівництво польовими дослідженнями, підготовка тексту розділів 1 та 2, створення мап та планів, участь у написанні висновків; СП: підготовка тексту розділів 1 та 2, створення мап та планів, участь у написанні розділу 3 (методика, стратиграфія, планіграфія) та висновків, структуризація та загальне редагування тексту, таблиць, ілюстрацій.

Декларація щодо конфлікту інтересів. Автори заявляють, що у них немає конфлікту наукових і фінансових інтересів чи особистих вигод, отриманих від третіх осіб, які могли вплинути на дослідження, результати яких наведені у цій статті.

ЛІТЕРАТУРА

- Антонович, В. Б. (1895). *Археологическая карта Киевской губернии*. Москва.
- Залізник, Л. Л. (1989). *Охотники на северного оленя Украинского Полесья эпохи финального палеолита*. Київ.
- Залізник, Л. Л. (1993). *Красносельская и песочноровская культуры Полесья*. В В. Вяргей, Г. Штыхаў (ред.), *Час, помнікі, людзі: Памяці рэпрасаваных археолагаў*. Мінск, 47–50.
- Залізник, Л. Л. (1998). *Передісторія України X–V тисячоліття до н. е.* Київ.
- Залізник, Л. Л. (1999). *Фінальний палеоліт Північного-Заходу Східної Європи*. Київ.

Залізник, Л. Л. (2005). *Фінальний палеоліт і мезоліт континентальної України*. Кам'яна доба України, 8. Київ.

Залізник, Л. Л., Ветров, Д. О., Хоптинець, І. М., Озеров, П. І. (2013). Гравет Центральної України. В Л. Л. Залізник (ред.), *Найдавніше минуле Новомиргородщини*. Київ, 106–193.

Залізник, Л. Л., Переверзев, С. В., Сорокун, А. А., Хоптинець, І. М., Денисюк, В. Л., Курзенков, М. С. (2023). Дослідження палеоліту Житомирщини у 2021 р. *Кам'яна доба України*, 22, 110–124.

Кармазіна, Л. В., Борисов, А. В., Павленко, С. В., Сорокун, А. В. (2024). *Звіт за результатами виконання археологічних вишукувань (розвідок) на території Селищанської ділянки титанових руд у 2024 р.* Науковий архів Інституту археології НАН України. Ф. 64. Спр. 2024/б. н. (в обробці).

Кухарчук, Ю. В. (1989). *Палеолит юго-запада СССР и сопредельных территорий*. Рихта. Киев.

Лафарович, Д. С. (2009). *Історія села Шерині в нарисах*. Львів.

Неприна, В. И., Залізник, Л. Л., Кротова, А. А. (1986). *Памятники каменного века Левобережной Украины*. Киев.

Нужний, Д. Ю. (2000). Епіграветські пам'ятки Овруцького кряжу. *Археологія*, 2, 37–56.

Нужний, Д. Ю. (2015). *Верхній палеоліт Західної та Північної України*. Київ.

Орлов, Р. С., Терпиловский, Р. В. (1983). Отчёт о разведках в Житомирской области в составе экспедиции «Волынь». В Залізник, Л. Л. *Отчёт об исследованиях археологических памятников в Ровенской и Житомирской областях Волынской экспедиции ИА АН УССР в 1983 г.* Науковий архів Інституту археології НАН України. Ф. 64. Спр. 1983/21, 62–68.

Павленко, С. В., Томашевський, А. П., Борисов, А. В., Переверзев, С. В., Хоптинець, І. О. (2012). Дослідження Східно-Волинської експедиції на Житомирщині. *Археологічні дослідження в Україні 2011*, 225–226.

Похилевич, Л. И. (1864). *Сказания о населённых местностях Киевской губернии или статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, сёлах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся*. Киев.

Пясецький, В. К. (2008). *Каталог поселень, стоянок і різних місцезнаходжень починаючи з 50-х років і до 1985 року*. Рукопис (переписаний в березні–квітні 2008 р.).

Пясецький, В. К. (2021). Археологічні пам'ятки частини Житомирського Полісся (за власними даними). *Межибіж. Науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства*, 1–2, 53–64.

Смирнов, С. В. (1974). *Отчёт Полесской палеолитической экспедиции за 1974 г.* Науковий архів Інституту археології НАН України. Ф. 64. Спр. 1974/21.

Смирнов, С. В. (1979). Мустьерская стоянка Рихта. *Краткие сообщения Института археологии АН СССР*, 157, 9–14.

Ступак, Д. В. (2003). Технологія розколювання кременю фінальнопалеолітичної стоянки Красносілля Є. *Кам'яна доба України*, 4, 289–301.

Томашевський, А. П., Павленко, С. В. (2014). Городища и укрепления средневековой Овручской волости. В П. П. Толочко (ред.), *Міста Давньої Русі*. Київ. 470–512.

Zaliznyak, L. (2020). *Upper Paleolithic and Mesolithic of Ukraine*. Stone Age of Ukraine, 20. Kyiv.

REFERENCES

Antonovich, V. B. (1895). *Arkheologicheskaja karta Kievskoi gubernii*. Moskva. (in Russian).

Zalizniak, L. L. (1989). *Okhotniki na severnogo olenia Ukrainського Polesia epokhi finalnogo paleolita*. Kiev. (in Russian).

Zalizniak, L. L. (1993). Krasnoselskaia i pesochnorovskaia kultury Polesia. In V. Viarhiey, H. Štychaŭ (Ed.), *Čas, pomniki, ludzi: Pamiaci reprasavanych archieolahaŭ*. Minsk, 47–50. (in Russian).

Zalizniak, L. L. (1998). *Peredistoriia Ukrainy X–V tysiacholittia do n. e.* Kyiv. (in Ukrainian).

Zalizniak, L. L. (1999). *Finalnyi paleolit Pivnichnoho-Zakhodu Skhidnoi Yevropy*. Kyiv. (in Ukrainian).

Zalizniak, L. L. (2005). *Finalnyi paleolit i mezolit kontynentalnoi Ukrainy. Kam'iana доба Ukrainy*, 8. Kyiv. (in Ukrainian).

- Zalizniak, L. L., Vietrov, D. O., Khoptynets, I. M., & Ozerov, P. I. (2013). Hravet Tsentralnoi Ukrainy. In L. L. Zalizniak (Ed.), *Naidavnishe mynule Novomyrhorodshchyny*. Kyiv, 106–193. (in Ukrainian).
- Zalizniak, L. L., Pereverziev, S. V., Sorokun, A. A., Khoptynets, I. M., Denysiuk, V. L., & Kurzenkov, M. S. (2023). Doslidzhennia paleolitu Zhytomyrshchyny u 2021 r. *Kam'iana doba Ukrainy*, 22, 110–124. (in Ukrainian).
- Karmazina, L. V., Borysov, A. V., Pavlenko, S. V., & Sorokun, A. V. (2024). *Zvit za rezultatamy vykonannia arkheolohichnykh vyshukuvan (rozvidok) na terytorii Selyshchanskoï dilianky tytanovykh rud u 2024 r.* Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii NAN Ukrainy. F. 64. Spr. 2024/b. n. (v obrobsi). (in Ukrainian).
- Kukharchuk, Iu. V. (1989). *Paleolit iugo-zapada SSSR i sopredelnykh territorii. Rikhta*. Kiev. (in Russian).
- Lafarovych, D. S. (2009). *Istoriia sela Shershni v narysakh*. Lviv. (in Ukrainian).
- Neprina, V. I., Zalizniak, L. L., & Krotova, A. A. (1986). *Pamiatniki kamennogo veka Levoberezhnoi Ukrainy*. Kiev. (in Russian).
- Nuzhnyi, D. Yu. (2000). Epihravetski pam'iatky Ovrutskoho kriazhu. *Arkheolohiia*, 2, 37–56. (in Ukrainian).
- Nuzhnyi, D. Yu. (2015). *Verkhni paleolit Zakhidnoi ta Pivnichnoi Ukrainy*. Kyiv. (in Ukrainian).
- Orlov, R. S., & Terpilovskii, R. V. (1983). Otchet o razvedkakh v Zhitomirskoi oblasti v sostave ekspeditsii «Volyn». In Zalizniak, L. L. *Otchet ob issledovaniakh arkheologicheskikh pamiatnikov v Rovenskoï i Zhitomirskoi oblastiakh Volynskoi ekspeditsii IA AN USSR v 1983 g.* Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii NAN Ukrainy. F. 64. Spr. 1983/21, 62–68. (in Russian).
- Pavlenko, S. V., Tomashevskiy, A. P., Borysov, A. V., Pereverziev, S. V., & Khoptynets, I. O. (2012). Doslidzhennia Skhidno-Volynskoi ekspeditsii na Zhytomyrshchyni. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2011*, 225–226. (in Ukrainian).
- Pokhilevich, L. I. (1864). *Skazaniia o naseleennykh mestnostiakh Kievskoi gubernii ili statisticheskie, istoricheskie i tserkovnye zametki o vsekh derevniakh, selakh, mestechkakh i gorodakh, v predelakh gubernii nakhodiashchikhsia*. Kiev. (in Russian).
- Piasetskyi, V. K. (2008). *Kataloh poselen, stoianok i riznykh mistseznakhodzen pochynaiuchy z 50-kh rokiv i do 1985 roku*. Rukopys (perepysanyi v berezni-kvitni 2008 r.). (in Ukrainian).
- Piasetskyi, V. K. (2021). Arkheolohichni pam'iatky chastyny Zhytomyrskoho Polissia (za vlasnymy danymy). *Mezhybizh. Naukovyi visnyk z problem rehionalnoi istorii ta pam'iatkoznavstva*, 1–2, 53–64. (in Ukrainian).
- Smirnov, S. V. (1974). *Otchet Polesskoi paleoliticheskoi ekspeditsii za 1974 g.* Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii NAN Ukrainy. F. 64. Spr. 1974/21. (in Russian).
- Smirnov, S. V. (1979). Musterskaia stoianka Rikhta. *Kratkie soobshcheniia Instituta arkheologii AN SSSR*, 157, 9–14. (in Russian).
- Stupak, D. V. (2003). Tekhnolohiia rozkoliuvannia kremeniu finalnopaleolitychnoi stoianky Krasnosillia Ye. *Kam'iana doba Ukrainy*, 4, 289–301. (in Ukrainian).
- Tomashevskii, A. P., & Pavlenko, S. V. (2014). Gorodishcha i ukrepleniia srednevekovoi Ovruchskoi volosti. In P. P. Tolochko (Ed.), *Mista Davnoi Rusi*. Kyiv. 470–512. (in Russian).
- Zaliznyak, L. (2020). *Upper Paleolithic and Mesolithic of Ukraine*. Stone Age of Ukraine, 20. Kyiv.

Стаття: надійшла до редакції 27.09.2024
прийнята до друку 15.11.2024

**SELYSHCHE 1 – A NEW SITE OF THE PREHISTORIC PERIOD
IN THE BASIN OF THE RYKHTA RIVER**

Andrii SOROKUN, Artem BORYSOV, Serhii PAVLENKO

*Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Volodymyr Ivasiuk Ave., 12, 04210, Kyiv, Ukraine,
e-mail: sorokun_a@i.ua; artem_borysov@iananu.org.ua; pavlenko@iananu.org.ua*

In the spring of 2024, a detachment of the SE «SRC «Protective Archaeology Service of Ukraine» and the Ovruch Archaeological Expedition of the Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine carried out reconnaissance work within the Korosten district of Zhytomyr region in the interfluvium of the Irsha and Rychta rivers in the subsoil area of the Selyshchanske titanium ore deposit.

Particularly detailed explorations were carried out in the middle reaches of the Rykhta river. The micro region was of interest due to two circumstances: the proximity of the Mousterian site of Rykhta and evidence of an ancient fortification near the village of Selyshche.

The cape-type hillfort, 60×50 m in size, surrounded by a ditch and a barely visible rampart on the left bank of the Rychta river was recorded in 1983 by R. Orlov. Surveys in 2024 did not confirm the presence of a fortified archaeological site in this micro region. Presumably, R. Orlov trusted a local legend and mistook the bunding of an ancient cemetery for the remains of the fortifications.

Instead, in 2024, seven new archaeological sites of different periods were discovered and examined in the micro region. The article provides their brief characteristics. Five sites contain materials from the Final Paleolithic-Mesolithic period. The high concentration of prehistoric sites indicates the existence of a center of campsites and workshops in the micro region, formed by related groups of primitive hunters who were guided by flint deposits. Areas with preserved cultural layers were recorded at the Selyshche 1 and Selyshche 4 sites. This feature distinguishes them from the known Final Paleolithic sites of the Zhytomyr region.

Exploratory excavations over an area of 5 m² were carried out at the site Selyshche 1. A representative collection of flint products has been formed, which includes 1 611 artifacts. The article describes in detail the methodology of the excavations; the stratigraphy of the layers and the planigraphy of the finds within the excavation are considered; each category of artifacts is analyzed, among which a series of hunting tools stands out, represented by a massive trapezoid and three fragments of tanged points; the sequence of stages and technology of the process of splitting flint raw materials are traced; considerations are given as to its cultural and chronological affiliation of the site.

The authors come to the conclusion that the flint complex of the Selyshche 1 site correlates with the materials of the Krasnosillya culture of the Final Paleolithic period, but at the same time has certain common features with the complexes of the PISOCHNYI Riv culture.

Key words: Zhytomyr region, Selyshche, Rykhta, site, Final Paleolithic, Mesolithic, Krasnosillya culture, PISOCHNYI Riv culture, hillfort, Middle Ages.